

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Z UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Pálffi Márton</i> : Arany János	225
<i>Dr. Elekes Domokos</i> : Egyházszerkezeti reformmoz- galmak	232
<i>Dr. Tóth György</i> : Visszhang	241
<i>Dr. Boros György</i> : Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban	245
Dr. Nagyajtai Nyiredy Jenő	264
Irodalom	265
Különfélék	268

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Évégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 10 P. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Arany János.

Emberről és helyzetéről aligha jellemzett még valaki valaha találóbban, mint Petőfi Aranyt Toldija olvasásakor: „Ki és mi vagy, hogy így tenger mélységiből egyszerre bukkansz ki?” Hogy ki és mi az az Arany János, azon most, halálának félszázados évfordulóján is törheti a fejét a kritika. Arany ma is a régi, Arany ma sem állja a kritika szokásos méretezéseit. Minden elmélet rögtön csődöt mond, mihelyt akár a szokott pedantéria tanáros collstokkjával, akár a collstokktalan ifjú titánok tanárevő handabandázásával méricskéli, s faj-, idő-, kor-, környezet-, miliő-, meg nemmiliő-elmélet számbavételéből, vagy minden számbavételt eleve ostobaságnak bélyegző szabadúszással próbálja innen vagy onnan eredeztetni s úgy valahogy megmagyarázni és megértetni Arany Jánosban a kivételesen nagy és maradandó értéket. Hát nem egykönnyen érteti meg.

Aranytól annyira hétköznapi minden, annyira nincs mellette, körülötte és benne semmi mutatós kiváltságosság, rendkívüliség és csodaszerűség, mintha a természet egyenesen azt akarta volna Aranyban elénkbe tárni, hogy az igazi nagyszerűség nem annyira a rendkívüliben, a különlegesben, mint inkább a mindennapiban van: az acélos búza a csoda és nem az azalea meg az aloé, a száz kövér gulya a természet igazi remeklése s nem az egy-két kiváltságos ötlábú borjú.

A bibliai példázat a magvetőről etikai mélységgel és határozottsággal megjósolja az ide vagy oda hullott magvak sorsát, de csak alig sejteti a magvetés, minden magvetés tragikumát, mert nem szól arról, milyen pazar magelszórást rendez az a másik magvető, a természet. A szél fúj, senki se tudja, honnan, senki se tudja, miért, s mennyi drága virágpornak kell meddőn tovaszállnia, hogy egy-egy élet megfogahasson. Kiszámíthatatlan

véletlenek törvényszerű játéka az élet, az életben az ember s az emberben főleg az embernek az a fajtája, amelyikről azt szokták mondani, hogy *nascitur*, a költő.

Arany Jánosnál mintha ez az örökérvényűnek hitt axioma se válnék be. Egy csomó hébe-hóba elkövetett „irodalmi dilettánskodás“ után egyszerre Toldi! Egy jelentéktelennek látszó, sőt valóban is jelentéktelen „hallgató ember“ az alföldi homokban, aki mert ifjúkori fellengző álmait egy lelkiismeret-mardosó éjtszakán önzésnek és megtévedésnek látja, szigorú önkritikát, ítéletet tart multja és ábrándjai fölött s van ereje mindent letörölni, csak-hogy egy szegény vak embernek gyámola lehessen. Egy született titán, ki a titánkodás ifjú éveit a képzelhető legnagyobb szellemi szürkességben tölti, civakodó hajdúivadékok tyúkpereit igazítja, aktákat körmöl, pityókát kapál, paticsfalat tapasztgat, civiskedik az igazi civisek gaudiumára. Egy belülről és magából nőni és érni szerető (és tudó) szerény bibliai mustármag, kinek egyetlen ablaka a világosság felé egy igen-igen közepes tehetségű kollegiumi ismerőse, akitől olykor-olykor könyveket s egy egy kicsi buzdítást kap: látod, Jankó, te is vinnéd valamire, ha nekifognál. Mintha a feleki kaptató biztatgatná a Himaláját, hogy: nyújtózz, kurta! S a kurta szerényen és hálásan meg is fogadja, nyújtózkodik. Hát meg lehet ezt érteni?

Emerson mondja, hogy lángészt nem szül a természet anélkül, hogy titkát valakivel ne közölné. Lehet. Csakhogy az a valaki legtöbbször maga a „lángész“. Oh, a természet tud gondoskodni róla, hogy titkai ne maradjanak kibeszéletlenül, jóra bízta. Azért van annyi félreismert lángész. *Nur die Lumpen sind bescheiden* s hosszú haj és túltengő önérzet a zseni legbiztosabb ismertetőjelei, míg az élehetetlen szerénység rendszerint valóban is a jelentéktelenség takarója. Aki maga se tartja sokra magát, mástól ugyan várhatja. Egy bámulója legalább legyen az embernek, saját maga. Milyen ritka kivétel ebben az önmagával eltelt, tülekedő világban az Arany János élehetetlen szerénysége és érvényesülni nehezen tudó nehézkessége. Az ilyen emberek jóakaróik szemében is lusták és tétlenek. „Nem dolgoznak“, mert nem azt dolgozzák, amit várnak tőlük. Mert nem bíznak magukban s nem értékelik túl a maguk erejét, „ambiciónélküliek“. Az ilyen ember csak akkor vágja ki a rezet, ha valami külső erő lódít egyet rajta. Csak

akkor ágál a fórumon, ha kell, ha muszáj, ha lelkiismeretbeli kötelesség. Ennél édesebb és lelkiismeretesebb noszogató már csak a már eljegyzett Múza feledhetetlen csókjának az íze lehet. De a csók szubjektív ízének a jaglását akkor se viszi világ elé, akkor sem üti dobra, akkor is megtartja a maga kibeszélhetetlen kebli ügyének. Szerelem dolgában szemérmes, mint a fajtája.

Embernek és írónak ilyen egyszerű és igénytelen Arany János. Ebben rokon ő a legnagyobb művésszel, a természettel. Ezért van művei közt annyi befejezetlen torzó, ezért van pályáján annyi látszólagos megrekedés. Ezért sikkadt el az ő fiatalsága, de ezért örök az ő fiatalsága, de ezért a legmagyarabb, legjellegzetesebb és legegényibb költészet az ő sose titánkodó erőfeszítése. Ezért a leglelkiismeretesebb és legöntudatosabb művésze ő a maga mesterségének.

A Keresztény Magvető olvasóit azonban bizonyára az érdeklő elsősorban Aranyban, állt-e valaha s ha igen, milyen viszonyban, velünk és a mieinkkel? Erre várnak itt tőlem feleletet. Természetesen nem afféle dogmaizű felekezetiességre gondolok. Erre hiába is gondolnék. A költészetnek a múlt században, hál' Istennek, már nincs semmi felekezeties íze. Az Arany kora nemes liberáliszmusban saját magán túllicítál s mi, unitáriusok, talán sose leszünk többé olyan rokonszenvesek az irodalmi közvélemény berkeiben, mint ezekben az aranjuezi szép napokban, mikor a Székelykő ormáról naponként kétszer szétömlő világosságot egy költő-fejedelem idealizálja s az unitárius eszmének és gondolatnak egy Calvin hitét valló papi fejedelem, maga is nagynevű költő, hozza el minden alkalommal a legnemesebb hódolatot. Mondom, nem felekezeti kapcsolatra gondolok, csak azt keresem, milyen vonatkozásba került Arany János velünk, a mieinkkel s azzal, amit a mieink adtak az irodalomnak. Amit Krizáék adtak az irodalomnak a székely népdalokban s újránvű szárnypróbálgatásaikkal és kezdéseikkel, az irodalmi népiességgel, azt Arany nem tőlük tanulta, azt Arany magával hozta, abban Arany sokkal mélyebbről merít, mint bárki más, Petőfit se véve ki. Balladáiban is bármennyire szeretnők kimutatni a székely népbaladák hatását, *filius ante patrem* volna minden belemagyarázás: Aranynek itt sem kellett a szomszédba menni tanulni, ő itt is mélyebbről merít bárki másnál.

Érdekes viszonya, sőt vitája volt azonban Aranynak Brassaival. Ha egyébből nem, ebből is meg lehetne ismerni a két embert: abból, ahogy vitatkoznak. Magára a vitára egyébiránt már rámutattak Brassai életírói, csak a következtetést vonták le egyoldalulag Brassaira, pedig ami jellemző benne, inkább Aranyra jellemző.

A hatvanas évek elején ugyanis Aranyban a költőt felváltja a líterator: Pestre költözik s szerkesztő lesz, a Szépirodalmi Figyelő szerkesztője. Olyanforma „vak kiruccanás” ez Németh László találó megjegyzése szerint, mint Iza-parti színészkedése fiatal korában. S éppen olyan kiábrándulással járó szánom-bánom is, mint az. Csakhogy innen nem volt visszatérés, vállalni kellett a szerkesztés nem neki való feladatát — rogyásig. Cikket kunyorálni, recensiot iratni s közben inspirálni, conspirálni s mégis respirálni, temperamentumos hadakozó felek közt igazságot osztogatni, ez ez mind nem az ő csendet szerető egyéniségéhez mért szerep volt. Két leghasználhatóbb munkatársa, barátja és tisztelője, Gyulai Pál és Szász Károly mindjárt az év elején csunyán összekapnak az ő szérüjén, az ő lapjában s keményen követelik, hogy a szerkesztő tegyen köztük igazságot. A harciasabb Gyulai egyenesen jellemtelenséggel fenyegeti meg, ha kimerne bújni a színvallás elől. Szegény békességkedvelő Arany, ki egész életében mindig boronált, de mindig siker nélkül, most nagyon kinos dilemma elé került. Van egy kedves adoma róla. Szalontai jegyző korában egy tanácsbeli ámulva megkérdezte tőle: Hogy lehet az, hogy a tekintetes úrnak soha egy indulatos szavát nem lehet hallani? — Mert olyankor hallgatok, — volt a válasz. — Hát ha még jobban megharagszik? — Akkor még jobban hallgatok. Csakhogy most a két nekitüzölt erdélyit éppen csak a hallgatással nem lehetett elintézni. Nyilatkozni kellett s Arany kétségbeesetten nyilatkozik, boronál, köntörfalaz. Hivatkozik rá, hogy ő eddig sem tért ki a színvallás elől, ahol szükségét látta, aztán újra boronál, s hogy boronálásának nagyobb sikere legyen, szorultságában úgy tesz, mint aki a szunyogcsipés elől a tigris torkába menekül: nem kisebb legénynek, éppen Brassainak támad, mintha csak azt akarná bebizonyítani, hogy ő félni aztán nem fél senkitől az igazság kimondásában. Még érdekesebb, ahogy kardot köt s nekifegyverkezik. Először is „Visszatekintés” címen sáncot ás, oda rejtí

el magát, szabadkozik s a nagy emberek ravaszkodni nem tudó naivságával éppen ezzel pottyantja ki azt, amit rejtegetni akar: „Csupán azért szabadkozom előre, nehogy az lássék némely olvasóm előtt, mintha Gyulai anathemája riasztott volna rám s azért rohanok a tudomány, elmésség s logika fegyveres Góliáthja ellen gyöngé pálcával ugyan, mint Dávid, de a Seregek Urának neve nélkül.” Azt is szükségesnek tartja továbbá előrebocsátani, hogy Brassai cikkének nem annyira ellene akar írni, mint csak úgy mellette, körül is belül is elmondani egyet-mást, ami olvasás közben éppen eszébe ötlött.

Ez csak elég szelidhangú hadizenet. S a vagdalkozás is ehhez mért szelidségű. Több benne az elismerés, mint a gáncs. Sehol semmi csipősség, szellemesség, de Brassai mégis rossz néven veszi, s egy szúrós savanyúságú jegyzetben vág vissza. Nem tartja megtisztelőnek és találónak a Góliáth-hasonlatot, „mert Dávid előbb leparittyázta Góliáthot s azután vágta le a fejét, ellenfelem pedig elébb a fejem vágta el, azaz hitelemet törekvék megrontani, miután aztán egész kényelmére kopácsolhatott rajtam. Mindezeknél fogva az ötletes hasonlatnak csupán azt a nyereségét látom, hogy „visszatekintő” feltalálta egy új nemét a polemiának, melyet akár cukrozott sottisenak, akár ólombotos bóknak nevezünk, egyformán eltaláljuk a jellemét.”

Ugyan-ugyan, hát már Brassai is a jelleme körül markolász Aranynak, mint Gyulai, mintha összebeszéltek volna?! Ez a mindig birkózó két erdélyi fenegyerek (szinte azt mondtam unitárius, mert félig Gyulai is az, az anyja ehhez az úgylátszik harcias felekezethez tartozott) ugyancsak tudja, hol az ellenfél torka.

Már csak utána kell néznünk futtában, min különbözhetek össze. Nyeivhelyességi kérdésen. Brassainak nem tetszik az *összefüggés*, meg az *ellát*, mert logikátlannak s idegennek érzi. „Én is Árkádiában, azaz a nép közt születtem — mondja rá Arany — én nem érzem idegennek, ott hallottam. Hogy a logika sántít, arról én meg a nép nem tehetünk, arról tegyen a logika.” Brassainak nem kell a *tatik-tetik*. Arany a nyelv gazdagsága nevében kér nekik pardont. Brassai szégyenpadra ülteti a *távír*, *képvisel*, *árverez* ígéket. „Szegény poéták, hova lennétek ti pl. csak az egy *visszhang* nélkül is?!” — sóhajt fel Arany s most meg a költői nyelv nevében és érdekében kéri, sőt követeli a megalkuvást.

Brassainak bolond beszéd az *idézett szolgabirói bizonyítvány*. Arany a *kopott nyűllábat* és *fájós tyúkszemét* veti ellen. Brassai szerint ő személyre, az dologra vonatkozik. Arany példákkal igazolja, hogy Brassai szabálya igen merev, de a nem céhbeli ember gyakorlatlanságával ezúttal szerencsésen *melléje* is fog a kérdésnek. Brassainak más a *hanem* és más a *de*. Aranynak is más, de rajta kapja Brassait, hogy ő sem úgy használja, ahogy diktálja. Ez az egyetlen elevenbe vágható szösszenet ebben az egész jámbor polemikiában s Arany ezt sem élezi ki. Micsoda nemes önfegyelem, az erőnek milyen imponáló öntudata ez tőle, a humor nagy fejedelmétől!

Egyébiránt ami azt illeti, hogy kinek volt hát igaza, az így messziről nézve már szinte mulatságos, mint okos embereknek minden hajbakapása. Brassai azt mondja: A szesz méreg, ergo ki vele. Arany azt mondja: A bor jó, kivált úrvacsorai mértékkel, ergo be vele. Kinek van igaza? Mindkettőnek, sőt a kettő közül nekem, a harmadiknak is. De a legnagyobb igaza kétségkívül az Arany mindenén diadalmaskodó szelid, nemes lelkének volt. Hogy Brassai hitelének a lerontása járt volna a fejében, azt komolyan tán Brassai se hiszi, csak szokása szerint figurázva dohog az öreg úr, úgy tesz, mint az elkényeztetett gyermek: nem kell a kalács, mert nem kakastéjjel sütték. Szemere Miklós, kivel Brassai ugyanakkor és ugyanott szintén összeakasztja kaszáját s kit Arany (Brassait kímélve s a vita elmérgesedését akaráván megelőzni) nem enged szóhoz, ezt nyiltan fel is hányja Aranynak: „Szerkesztő úr olyformán bánik lapja minden mások fölött kiváltságokkal bíró kedvencével, mint anya gyermekével, midőn ezt az udvaron szemközt jövő pulykakas elől kötényébe rejti. Brassai úr „valóban a Szerkesztő úr által elkényeztetett öreg gyermek.” Dehát hogyan védte volna meg, mikor a „pulykakakas” (ez érdekes pikantériája a dolognak) Brassainak a vallását is ki akarta figurázni, illetőleg e körülményből akart gúnyt faragni ellene.

Nem. Arany tudta, hogy ki az a Brassai. De azt már nem mernők éppen olyan határozottsággal állítani, hogy Brassai is éppen úgy tisztában lett volna Arany Jánosnak „e lapok szerény szerkesztőjének” jelentőségével. Különbén nem írna ilyeneket éppen a „szerény szerkesztő” lapjában (hogy fájhatott ez Arany-

nak s milyen bénítólag lehangoló lehetett a munkakedvére is éppen a Brassai szájából!) „Szegények vagyunk bizony mi. Mintául szolgálható époszunk, amelyhez a kritika is tanulni járjon — bocsássatok meg Zrinyink és Vörösmartynk árnyékai — nincsen.” (Szépirod. Figyelő 1860. 219. lap.) Nincsen? Hát *Toldit* meg a *Nagyidai cigányokat* még nem olvasta Brassai bácsi? Hát a „százzal haladó” mégis csak elmaradt volna ezúttal úgy 10—12 évvel? Vagy a dolgok logikumában van a baj: az igazsággal is úgy vagyunk, hogy *távlat* kell a meglátásához, Góliáth-embernek Góliáth-távlat? Nincs baj. Brassai bácsi erre is tudna felelni, itt is kivágná magát, Arany árnyéka meg ezt bizonylyal rég megbocsátotta.

Arany egyébiránt csodálatosan egy úton jár Brassai-val a magyar beszéd eredeti jellegzetességének: ritmusának és muzsikájának a megérezésében. A Fogarasi *heüreká*-ja náluk, ket-tejüknél, érik korszakos jelentőségű igazsággá, titkokat nyitogató csoda-kulcsa Brassai veszi észre, hogy „minden előttem ismeretes nyelvek között *egyedül csak a magyarnak van* beszédbeli *accentusa*” s Arany jön rá először, még körösi tanár korában (Brassaitól bizonyára függetlenül, mert máshonnan is indul el), hogy a magyar vers *hangsúly* szerint tagolódik ütemekre. E hangsúlyos „góc” körüli csoportosulás „bármely nyelvű költészettel közös ugyan, de *sehol sem érezhető annyira, mint nálunk*”. Arany-nak ez a Brassai-ízű megállapítása olyan korszakos jelentőségű alapvetés a magyar verstanban, mint a Brassaié a mondattanban. Nélkülök egy lépést se lehet tenni büntelenül.

Pálffi Márton.

„Egyházszerkezeti reformmozgalmak.“

A „Keresztény Magvető“ 1932. június—októberi számában „Egyházszerkezeti reformmozgalmak“ főcímet alatt három véleményes jelentést és javaslatot jelentet meg a Dr. Tóth György afia és a főgondnokunk elnöklele mellett kiküldött bizottság előadója tollából.

Ezen véleményes jelentésekre és javaslatokra vagyok bátor az alábbi észrevételeket megtenni. Nemcsak azért, mert a kiküldött bizottság előadói jelentésében alulírott olyannak vagyok feltüntetve, aki „követelménykép igyekeztem felállítani a szerkezeti törvény halaszthatatlan és feltétlen módosítását“, hanem azért is szinte kötelezve érzem magam ezen észrevételek megtételére, mert az 1931. évi Főtanácson, azt az indítványt tettem, hogy mondassék ki a Fő- és Egyházi Képviselő Tanács összetételének képviselői alapon való átszervezésének sürgőssége s így most már módomban áll nemcsak részleteiben kifejteni, hanem meg is indokolni s egyúttal felelni a Dr. Tóth György véleményes jelentésének arra a kérdésére is, hogy „Vajjon mi kényszerítette az 1931 jan. 28-án Székelyudvarhelyen az udvarhelyi-felsőfehéri-kereszteri sőt a háromszéki egyházköreiből is egybegyűlt egyháztanácsos fiait arra, hogy az egyházszerkezetiünk lényeges megváltoztatására a mozgalom megindíttassék“, kijelentvén azonban már most azt, hogy ezen mozgalom korántsem azt célozta csupán, hogy ennek sikere „egy szavazás eredményének esetleges megváltoztatását biztosítsa“, hanem a már régóta érzett elégtelenség orvoslását óhajtották az egybegyűltek éppen azért, mert a jelenlegi egyházszerkezeti „a hívőknek jórésze a lelki igényei megfelelő elhelyezkedését ebben nem találja meg, az neki otthont nem nyújt“.

Mindenesetre az észrevételeimet elsősorban e megjelent hármas cikksorozatnak azon kitételei ellen kell megtegyem, amelyek

e javaslattevőknél „a képességet sem tételezik fel a javaslatban elgondolt szervezet gyakorlati megvalósítására” — „önhitt” egyéneknek nevezvén el azokat, akik e javaslat körül dolgoznak, mert „képesség nélkül magukat tömegirányításra” minősítették s bár nem tekintem magamat e javaslat értelmi szerzőjének sem, mégis az a kitétel, hogy e reformjavaslat „annyira kezdetleges összeírás”, hogy „tárgyalási alapul vételre sem alkalmas” s általában ehhez hasonló kifejezések olyanok, hogy ezek olvastán egyenesen meg kell döbbenjünk, mert mind a három fentidézett „véleményes jelentésben és javaslatban” nem az kerestetik, hogy mi a lényeg és min kell változtatást eszközölni, hanem a külső formákon való száguldás által vélik magukat feljogosított-nak e cikkek szerzői arra, hogy megfélekedzhessenek arról, hogy e reformtörekvés és azoknak írásba foglalása nem egy, avagy több „erre képesség nélküli” „önhitt egyéneknek” az elgondolá-sai, *hanem három egyházkörnek és pedig az udvarhelyi-felső-fehéri és kereszturi egyházköröknek egyhangulag leszögzött állás-pontja*. Tehát a Dr. Tóth György afiának véleményes jelentésé-ben használt kifejezésével élve „az egyházi alkotmányos szerve-zeten belül keletkezett megmozdulás és javaslattal” állunk szem-ben, amely álláspontok lényege az, hogy a meglevő szervezet ebben a formájában tovább nem működhetik. Ezért bármennyire illusztris személyek álláspontja tükröződik vissza ezen vélemé-nyes jelentésekben, egyenesen sajnálatosnak kell minősítem, hogy a meggyőzés fegyverei helyett ilyen lekicsinylő és bántó megál-lapításokat alkalmaznak, mert ha ezeket egyes személyek ellen elgondolásuk szerint indokoltan is alkalmazhatnák, ettől mégis tartózkodni kellene már amiatt is, mert *három kör hivei ezen egyének álláspontjához elvi szempontból* csatlakoztak és itten így nem egyénnel állanak szemben, hanem egyházegyetemünk-nek 40—50%-ot kitevő hivei véleményével és akaratával és ezen 30—35.000 hívő unitárius lelkek kivánságát még sem kellene ilyen minősítésekben részesíteni.

A magam részéről nem is igyekszem követni az ilyen irá-nyú gondolatmenetet, hanem szeretnék tárgyi szempontból is felelni ezen véleményes jelentésekben leszögzött „ténymegállapi-tásokra” és kérdésekre és a Dr. Tóth György afia által tett ja-vaslatra is.

I. Mindenekelőtt arra szeretnék felelni, hogy vajjon mi tette szükségessé a reformtörekvést és abból keletkezett javaslatot.

Ennél szeretnék kiindulni úgy a Dr. Tóth György, mint a Ferenczy főgondnok urék által leszögzett következő megállapításokból :

„Szerintem a ma érvényes önkiegészítés és választás egybe-
kapcsolása a mi viszonyaink szerint, szerencsés megoldásnak te-
kinthető — ha *helyesen alkalmazzák*“ írja véleményes jelentésé-
ben Dr. Tóth György, míg a kiküldött bizottság előadói jelen-
tése, a meglevő törvény rendelkezéseit minden jogosult igény ki-
elégítésére alkalmasnak állapítja meg s csupán azt szögzí le, hogy
*ha a végrehajtás során „valamely jogosult igény mellőzést szen-
vedett volna, avagy szenvedne, azért az alkalmazók vonhatók fe-
lelősségre és nem a törvényt kell módosítani.“*

Úgy gondolom, hogy eme megállapításokból lehet egyúttal
indokát is adni annak, hogy miért vált szükségessé mégis a szer-
kezeti törvényünk módosítása. A felelet erre igen egyszerű és ez
a következő :

A törvény megalkotói esetleges helyes-elképzelésével szem-
ben annak alkalmazói *eltértek* egészen a törvény eredeti inten-
ciójától, mert azt nem helyesen alkalmazták és alkalmazzák.

E nem helyes alkalmazásból aztán különösen a Fő- és E.
K. Tanács összetételénél olyan eltolódások történtek, hogy a ma
melevő többség mellett nem juthat kifejezésre azok álláspontjától
eltérő vélemény sem.

A Főtanácsunkról maga a kiküldött bizottság előadói javas-
lata a következőket szögzí le :

„Az a szervezet, amely önmagát alkotja meg és egészíti ki
a legarisztokratikusabb uralmat gyakorolhatja, saját tetszésétől
függ úgy tagjainak számát növelni, mint apasztani, mint tagjai
sorába csupán azokat választani be, kiknek *gondolkozása, törek-
vése, sőt eszközei is a szervezetével azonosabb.“*

És e törvényt alkalmazók *gondoskodtak* is arról, hogy e
Főtanácsnak tagjai *lehetőségig csak olyanok legyenek, akik a köz-
ponti irányítás felfogásában, gondolkozásában, törekvésében sőt
az eszközök megválasztásában is azonos álláspontra tudtak he-
lyezkedni* és csakis így érthető meg az, hogy a Főtanács magát

kiegészítve, olyan szervezeti összetételt létesített, hogy abba például a kolozsi körünkből, amelynek hívei az egyház egyetemében 6⁰/₀-ot képviselnek (figyelman kívül hagyva a főtanácsi képviselőket) 71 taghoz jutott, ami 38⁰/₀-nak felel meg, míg ezzel szemben például a kereszturi kör 21³/₀ népességi arányának 27 tanácsossal vehet részt a Főtanácson, ami 14⁰/₀-nak felel meg, de mind ilyen lehetetlen eltolódások megállapíthatók a központtól távol eső egyházkörök terhére az ahhoz közelálló körök javára.

Ha tehát ilyen összetételt e törvényvégrehajtó, illetve az azért felelős központi vezetés megengedhetett és ezáltal a Főtanácsnak olyan összetételét biztosította, hogy az ma valóban nem tekinthető olyan testületnek már, amely az egyetemes egyház területéről aránylagos kiválasztás útján tagjain keresztül képviselhesen egyetemes akaratot, érthető az, ha e szervezettel szemben végre-valahára felállítottott annak újraalakításának kérdése és nem kell, holmi szavazás eredményének esetleges megváltoztatására irányuló törekvést keresni ezen mozgalomban és javaslatban, hanem kizárólag azt, hogy hozassék összhangba a területi, népességi arányokkal a Főtanács összetétele is, hogy az kifejezhesse az egyetemes akarato] és abban a tanácskozásban mindenki számának, súlyának és értékének megfelelő módon tudhassa akaratát közrebocsátani.

Vajjon tartható-e továbbra az az egyházi állapot, hogy egyházunk törvényeit és határozatait az összességre pl. egy olyan Főtanács hozhassa, mint az 1931. évi Főtanács alkalmával is történt, hogy a megjelent főtanácsi tagok száma 97 lévén, abból a háromszéki-udvarhelyi-felsőfehéri-marosi és a kereszturi körökre 17 főtanácsi tag essék (ez öt kör közel 70⁰/₀-ot képvisel az egyház egyetemében és a 80 egyház tanácsos többsége, amely a többi s Kolozsvár és ahhoz közelfekvő, de az egyet. Egyház híveinek csak 30—31⁰/₀-át képviselő körökből „önkiegészítés” útján teremtett meg és amelyet a régi törvények helytelen alkalmazásából létesített előny biztosít számunkra, — hozhatta meg az egész egyház egyetemére érvényes határozatait.

Gondoskodás tehát történt abban az irányban, hogy *a távol eső körök akarata és befolyása ne csak a távolság okozta költséges megjelenés akadályából ne érvényesülhessen, hanem a számbani fölénye is biztosítsa a központnak azáltal, hogy a*

körzetében levő területekről aránytalanul nagy számban választott ki az önkiegészítés folytán bekerült főtanácsi tagok száma, mert azoknak „gondolkozása, törekvése, az övével azonosabbnak látszott lenni”.

Az így alkotott főtanácsi többség természetesen az egyház egyeteméből kizárja az úgynevezett még relativ érvényesülését is a helyes elosztási elvnek a főtanácsi összetételnél és ezért, ha évtizedeken keresztül fennállott az a törekvés, hogy nagyobb tér biztosítandó *a megfelelő képviseletnek*, az mindig azon a törekvésen hiúsult meg, mert a törvény helytelen alkalmazásából így összeállított „azonos gondolkozású és törekvésű főtanácsi többség akaratával szembetalálkozott”.

Végtelenül csodálkozom azon, hogy úgy a dr. Tóth György véleményes jelentésében, mint a kiküldött bizottságéban, olyan nagy kérkedéssel történik hivatkozás arra, hogy az 1923. évi törvény által a Főtanácsunknál 50%-ban a képviseleti rendszernek tér engedtetett és így, bár egyidejűleg azt állapítja meg a kiküldött bizottság, hogy „a képviseleti rendszer ezen 50%-os kiterjesztése nem valósította meg az ahhoz fűzött reményeket és várakozásainkat s mert az eddigi képviseleti jog által nyújtott előnyök kihasználva nincsenek — egyenesen sötétbe ugrás lenne” a teljes képviseleti rendszerre való átmenetel.

Ezen 50%-os képviseleti rendszerre való hivatkozás azonban csak beismerése annak, hogy fából vaskarikát csináltunk, mert 1923-ban a képviseleti rendszernek 50%-os érvényre emelése gyakorlatilag nem engedtetett megvalósulni, mert a régi összetétel folytán előállott, illetve meglevő s jogaiban meghagyott örökös tagsággal megválasztott főtanácsi tagok többsége által, már 1926-ban 31. szám alatti határozatában hatályon kívül helyezte a Főtanácsunk ama 1923-ban lefektetett törvényes intencióit, hogy legalább 50%-ban érvényesülhessen a képviseleti rendszer, mert megengedte azt, hogy az örökös tagok száma, dacára, hogy az 110-re nem apadt le, minden évben a kihalt három tag helyett eggyel újra pótolassék s így azóta is 40—50-nel szaporodott a főtanácsi örökös tagok száma s így ahelyett, hogy az így beválasztottak megvárták volna azt, hogy csak azután kerüljön az esetleges beválasztásukra a sor, ha az örökös tagok száma már 110 re leapadt és ezáltal az egyházkörök és elektorok általi be-

választás útján mint képviselők jutottak volna be a Főtanácsba, ezáltal illuzóriussá tétetett az 1923-ban helyesen elgondolt képviseleti rendszernek 50°/o-bani bevezetése és egyúttal elzárták a köröket is attól, hogy ilyen értékes egyháztanácsosokat, mint képviselőket küldhessék a Főtanácsba.

Tehát nem vitetett keresztül az 50°/o-os képviseleti rendszer sem s így természetes dolog, helytelen megállapítás az, hogy az ahhoz fűzött remények nem váltak be, illetve a képviseleti rendszer előnyei nincsenek még kimerítve.

Tehát így állunk a mostani, Főtanácsunkra vonatkozó törvények végrehajtásával is és hogy ennél milyen szembetűnő mellőzések és eltérések történtek a törvény intenciójától, csupán azt említem meg, hogy az elmúlt 20 év alatt például felsőfehéri—udvarhelyi és keresztúri körű papság soraiból nem találtatott méltónak egyik belső emberünk sem arra, hogy a Főtanácsnak örökös tagja lehessen.

És ekkor dr. Tóth György afia ezen sérelmekkel és ferde állapotokkal szemben a meglevő törvényeket, helyesebben „önkiegészítés és választás egybekapcsolását szerencsés megoldásnak tekinti” és nem talál ez állapot megváltoztatására semmi indokot és a kiküldött bizottság előadói jelentésében a Főgondnok úr is a „mellőzötteket arra utasítja a törvénymódosítás helyett, hogy vonják felelősségre a törvényt helytelenül alkalmazókat”.

Most már azt kérdelem, hogy melyik fórum az, amelyik ezt a felelősségrevonást eszközölné. — Talán az előadó is nem merné állítani meggyőződésből, hogy ezen sérelmekre az „azonos érdekű és törekvésű most meglevő és önkiegészítés útján választott többségű” Főtanácsnál lehetne orvoslást találni, mert ilyen annál a többségnél és ilyen összetételű Főtanácsnál már azért sem lehet elérni, mert éppen maga szankcionálta és hajtotta végre a törvény intenciójától eltérő mostani ferde helyzetet és sérelmet.

Éppen ezért ezen sérelmek kizárólag csak egy új összetételű Főtanácsban nyerhetnek orvoslást és mert a meglevő szervezetben a hívek jórésze „lelki igényének elhelyezkedést nem tud biztosítani és otthont nyújtani”, elérkezett az ideje annak, hogy a Főtanácsunk átszerveztessék.

A Főtanácsunk összetétele egyáltalán nem államhatalmi kérdésből előállottnak kell megtörténnék és egyházunk autonóm-

miája ebben a vonatkozásban a vallásügyi törvénnyel is biztosítva lévén, egyáltalán nem helytálló a vallásügyi törvény végrehajtási útásítása megjelenés idejéig való várakozás miatt ezen átalakítástól eltekinteni, mert az átszervezés megtörténhetik és éppen azért kell most megtörténjék, mert a régi szervezeten nyugvó képviseleti rendszer 50%-os érvényesülését éppen a mostani összetételű Főtanács nem engedte gyakorlatba menni, pedig talán eliminálhatta volna az így keletkezett sérelmeket azáltal, hogy le engedi apadni az örökös tagok számát 110-re s *azután pótlásra kerülő tagokat önkiegészítés folytán úgy igyekezett volna megválasztani, hogy az egyes körök népességi, avagy más széttagoltságú és többségi tekinteteire figyelemmel lesz.* — Ezt a hibát azonban már jóvátenni nem lehet s mert megérlelődött a fennálló rendszer elleni elégtelenség, azzal számolni kell és nem a megváltoztatásra irányuló javaslat esetleges formai hibáját kell előráncigálni a megvalósíthatás akadályául, hanem az egyházi központnak a megfelelő kodifikáló, jogi és más bizottságai által ezen elvek figyelemre méltatása mellett, útásítást kell adni megfelelő javaslat elkészítésére, ami az eltelt 1½ év alatt már meg is történhetett volna.

Nem kell félni egy nagy rázkódtatástól, mert az újjáalakulás ügyis a porondra hívja az érdemeseket. Egy külső beavatkozás a róm. kath. Status szervezetét három hónap alatt újraalakította és ott sem történt rázkódtatás. Miért történne éppen nálunk, ha ezt *önszántunkból* hajtjuk végre?

Kétségtelen tehát, hogy egyházi szervezetünk ebben a vonatkozásban azonnali átalakításra szorul és hogy ez tényleg szükséges, megnyilvánul éppen a dr. Tóth György afiának konkrét javaslatában is, aki szintén szükségesnek tartja a Főtanácsnak az átszervezését. Természetesen az önkiegészítés elvét meg akarja hagyni, sőt ez átalakítást csak úgy véli megejteni, hogy csak a képviseleti alapon beindított egyháztanácsosok jogai szűnjenek meg, de maradjanak meg az örökös jogon választottaké.

Nem akarok vitatkozni ezen elgondolással szemben, de kérdem, miféle változás állna be, ha az örökös tagoknak most meglevő és a törvény intenciójától eltérőleg, annak helytelen alkalmazásából teremtett és sérelmezett többsége az önkiegészítés

útján választott tagoknak meghagyatik, mikor éppen emiatt állítatják fel az a sérelem, amely az egész törvény megváltoztatását igényli.

II. Egy nemrégiben tartott E. K. Tanácsi ülésen, amikor a központi alkalmazottak és a közpénztárból fizetettek fizetésének az emelése volt tárgysorozaton az egyház költségvetése tárgyalásának kapcsán, a fizetésemelést kimondó határozatban 11-en vettek részt és ezáltal teremtettek többséget azok, akik a fizetés-emelésben maguk is részesültek.

Ez az egy példa elégséges arra, hogy az E. K. Tanácsunk összetételét jelenlegi formációjában meg ne hagyjuk. A legjobb érzésű és egyházszerető, önzetlen és nagy felkészültségű egyházi tisztviselőink sem tudják magukat a függőségi viszonytól mentesíteni. Sajnos, Kolozsvár ma már nélküli az egyes körökben született és azoknak érdekeit, óhajtásait, szükségleteit ismerő, de Kolozsvárt lakó szabad, független olyan egyháztanácsosokat, akikből az E. K. Tanácsunk kiegészíthető lenne s így a mostani Főtanácsunk és az általa követett rendszer az E. K. Tanácsot jórészt egyházi és függőségi viszonyban lévő funkcionáriusokból alakítja meg és ezen az 1923. évi képviseleti rendszerhez való közeledés elve sem változtatott. Az önkiegészítés fent sérelmezett elve „azonos gondolkozású és törekvésű” egyháztanácsosok többségéből alakíttatik meg az E. K. Tanács és amikor az egyes előadóknak amúgy is biztosítva lenne a szakismeret, olyan nagy egyházköröket is, mint az udvarhelyi, inkább képviselet nélkül hagy, semhogy igyekeznék a mostani rendszer szabad, független egyénekből összeállítani az E. K. Tanácsot.

Akkor, amidőn ma különösen a Főtanácsunk is jórészt adott helyzeteket kell tudomásul vegyen és akkor, amidőn már a költségvetések összeállítása is visszaadatik az E. K. Tanács kezébe és amikor már-már arról is hallatik, hogy Főtanács tartassék-e, az E. K. Tanács funkciója és jelentősége jóval kiemelkedőbb az eddigénél s bármennyire is igyekszik dr. Tóth afia e szervezet jelentőségét kisebbiteni és a képviseleti rendszer fölöslegességét az E. K. Tanácsnál kimutatni, ezen szervünknel még inkább érvényesülnie kell a képviseleti elvnek s az pedig természetesen a többségi elvet sem hagyhatja figyelmen kívül. Az ő javaslatában az E. K. Tanács tagjai közé a képviseleti elv figyelemre méltó

tását látom mégis elfogadva, ha a körüli esperes és felügyelőgondnokon kívül a Főtanács tagjai közül minden körből egy-egy tagot beválasztandónak vél és mégis magát a szóbanforgó javaslatot és az abban leszögezett képviselői rendszert eldobandónak véli.

Ugyanakkor, amidőn azon további javaslatával, hogy vagyoni jogi kérdésekben a hivatalból való tagok közül csak a főjegyzőnek, jogtanácsosnak és egyházi titkárnak vél szavazati jogot biztosítani és ezen javaslatával szintén azt támaszolja alá, hogy az E. K. Tanácsunk mai összetételében nem felel meg az idők és a helyzet kívánalmainak.

És mégis „önhiittséggel”, feltételezett „képesség” hiányával vádolja azokat, akik a szervezeti törvény megváltoztatására törekcsenek, ha ezen szándékuk nem is tudott formákban kielégítő módon kifejezésre jutni.

Bár egyetérték dr. Tóth György afiának javaslata azon intenciójával, hogy a függőségi viszonyban lévő tagjai az E. K. tanácsnál vagyoni jogi kérdésben ne szavazhassanak, mégis, nem tudom megérteni, hogy bár hivatalból tagok, az egyházköri felügyelőgondnokokat miért zárna ki a szavazati jogból vagyoni jogi kérdésekben az E. K. Tanács határozatainál. Mindezek azonban részletkérdések.

III. A lényeg a „Keresztény Magvető”-nek fent idézett cím alatt megjelent véleményes jelentésekben mégis csak az, hogy egyházvezetőségünk nem akarja átérteni a jelenlegi helyzet ferdeségéből keletkezett sérelmeket.

Ma vitális — súlyos egyház-problémák, iskolai kérdések etc. kerülnek döntés alá, amely döntések egyetemes vonatkozásúak. Történelmi felelősségvállalásról van szó. Egyház-alkotmányunk nem engedi meg az egyenlőség elve szerinti akaratok érvényesülését és a mostani Fő- és E. K. Tanácsi szervezet további érvényben való meghagyása csak súlyosbítja a sérelmet és elősegíti a szervezettől való teljes eltávolodást. Ezért meggondolandónak tartom, hogy halasztható-e ennek a kérdésnek további rendezetlenül hagyása? Tért kell engedni a reformtörekvésnek, azt nem kell lebunkózní, hogy ha annak akarói és azok mögött álló tömegével, egyházszerkezeten belül, közös felelősség mellett vél az egyházvezetőség dolgozni. Ha ezek értékes munkájára nem reflektál, akkor várhat a javaslatok érdemi kidolgozásával

és törvényreemelésével, de a felelősség áthárul az akadályt gördítőkre és majd csak az utókor fogja eldönteni, hogy melyik álláspont volt közelebb a valóságos egyházi élethez, amelytől, sajnos, olyan sokan ezen sérelmekről függetlenül is már annyira eltávolodtak.

Köszönöm a Szerkesztő Úrnak, hogy e hosszú írásomnak tért engedett. Magam csak a Fő- és Egyház Képviselő Tanács átszervezése kérdésében tartottam a döntés sürgősségét, természetesen a javaslatok más részével szándékosan nem foglalkoztam, mert bizonyára azokra mások fognak észrevételeket tenni.

Dr. Elekes Domokos.

Visszhang.

Dr. Elekes Domokos k. f. g. úr észrevételeire.

Két nyár szabadságát használtam fel arra, hogy az „Erdélyi Bércék“ jelenlegi atmoszféráját kikapasztaljam és a közvetlen hatások alatt érleljem ki állásfoglalásomat. Véleményes jelentésem ezek után csak „visszhang“ a reformjavaslatra és ez a néhány sor visszhang a dr. Elekes Domokos k. f. gondnok úr nézőpontjaira.

Az egymásra ható erők eredményeként jelentkező egységes nyugateurópai kultúra legkeletibb szelvényén, a mi imádott Székelyföldünkön, nem lehet oly irányzatot erőszakolni, amely a kulturközösség kapcsolatait figyelmen kívül hagyva, nem akar számolni az egész Európát gyöttrő lelki és gazdasági válság ki nem védhető hatásaival és ebben a kisebbségi egyházak hátraszorítottságával. Ma a gyötrelmek átélésének lehetőségeit kell keresni és nem a nehézségeket fokozni. Évek óta azt az elvet hirdetem, hogy az egyházi élet terén jelentkező energiákat a nemes cél szolgálatába kell állítani, de azt el lehet várni, hogy az eleven erők néminemű regarddal legyenek a közös érdeket megvalósítása felé irányuló közös munkában állókkal szemben.

Eme szemlélet mellett a legnagyobb elismeréssel, őszinte nagyrabecsüléssel és megkülönböztetett tisztelettel viseltetem azok iránt, akik az egyház közérdekét szolgálják s anyagi áldozataikon felül, verejtékeznek és szívük vérét csöpügtetik a lankadó lelkekbe, de ennek áldását csak ott látom, ahol a legkisebb megmozdulás is az egyetértéssel megállapított cél szolgálatában történik.

Az egységes vezetés mellett való önadaadás lelkülete nélkül maradandó eredményeket elérni nem lehet.

Ezért fáj nekem a távolban az az erőmegosztás, amelyet hosszú évekre visszamenőleg észlelhettünk és amelynek egyházunkban a *lelki válság fokozására* nem kis befolyása volt.

Ennek a lelki válságnak — az én véleményem szerint — nem volt és nem lehetett gyógyírja, gileádi balzsama az a tervszerű és egymásba kapcsolódó támadás, amely évek óta az egyház lefőbb testületei és törvényes vezetői ellen irányult és amely a nekem véleményezésre kiadott javaslatban jutott gyakorlati kifejezésre és amely — a lelkekbe vésődött érzések szerint — továbbmenő célokat is szolgál.

Minden érzés, gondolat, szó és tett a célkitűzéssel mérve értékelendő.

Dr. Elekes Domokos k. f. gondnok úr azt hirdeti: „a Főtanács ma valóban nem tekinthető olyan testületnek már, amely az egyetemes egyház területéről aránylagos kiválasztás útján tagjain keresztül képviselhesen egyetemes akaratot”.

A Főtanács összeállításában mutatkozó hibát szerinte: „már jóvátenni nem lehet s mert megérelelődött a fennálló rendszer ellen elégtelenség, azzal számolni kell.”

„Kétségtelen tehát, hogy egyházi szervezetünk ebben a vonatkozásában *azonnali* átalakításra szorúl.”

Ez a „leszámolás” hangja.

Ezeket a hangokat hallottam én Erdélyben jártamban leiratlanul és hallottam még az ebből folyó további következtetéseket is!

Hát ez döbbsentett meg engem. Megdöbbsentett, mert oly kevesen vagyunk, hogy a kalejdoszkóp színes cserepeinek szerepét töltsük be, amidőn az egyházi testületek munkáját végezzük. Ugyanazok — különböző változatban.

Ezt ajánlom dr. Lőrinczy István tanácsos úr figyelmébe is, — amikor a református egyház szervezetének szabályaival argumentál. Én a radikális javaslatok előterjesztésében két évtizednyi idővel megelőztem, de akkor se hagytam figyelmen kívül, hogy mi nem vagyunk oly sokan, hogy kicsiny egyházunkban más összeállítása lehessen a zsinati konzisztóriumnak és más az egyházi Főtanácsnak, a Supremum Consistoriumnak.

Azzal a kiméretlen kritikával szemben, amely a reformjavaslattal kapcsolatban megnyilvánult, a tárgyilagossá birálat a reformjavaslat vizsgálásánál, úgy amint az ma előttünk fekszik — nem használhat enyhébb kritikát ennél — „nehéz oly véleményt mondani, amely az *egyházjogi álláspontok* értelmében a hozzáértés kérdését ne érintené.”

A további kifogásolt kifejezéseket is a javaslattal szoros

kapcsolatban és *kizárólag az alkalmazott helyen való értelemben*, gondos revideálás után is, fentartom.

Ha ez a kritika is sajnálatos érzést váltott ki, mit gondolnak a reform-javaslat erőszakolói, hogy mily érzést válthatott ki az ő kritikájuk az egyház más felfogást képviselő híveiben. Sajnálatos, hogy a más felfogásban levőket „altera pars” jelzéssel jelölik, holott csak más véleményről lehet beszélni, mert az én felfogásom szerint a mi egyházunkban pártok nincsenek.

A dr. Elekes Domokos k. f. g. úr 0%-os számíttatásaival szemben a mi egyházunkban ma, a mi vagyoni viszonyaink között és a Főtanács korszerű munkájának elvégzésére alkalmas szellemi tőkénk mellett, a jelenlegi érték-kiválasztás rendszerét a *kizárólag* választás útján összeállítandó szervezettel kicserélni kockázatos!

En a presbyteriális elv gyakorlati keresztülvitelét fenntartás nélkül elfogadnám, mert ez felel meg a protestáns egyházalkotmány szellemének, ha a mi egyházunkban a rendszer fokozatos keresztülvitelére alkalmas közéleti tényezőket elégséges számban feltalálni lehetne. Ez a meggondolás vezetett engemet a kiegyenlítő rendszerre.

En nagyon sajnálom, hogy tervezetem indokát a K. M. helyszűke miatt nem közölhette, de a közölt szöveg indokolás nélkül is jelzi, hogy én a *presbyteriális* elvet 50% arányában *azonnal* megvalósítandónak tartom. Ebben indokát adtam annak is, hogy a Főtanács összeállításának módosítását *ily mérvben kívánatosnak hirdetem*, de természetesen a javaslat törvényes útjának megüjtatása mellett.

A régi jogosultságot nem érinteném, mert a meg nem jelenés folytán az amúgy sem jelent az 50% ot befolyásoló erő-többletet. Azt azonban kívánatosnak tartom, hogy az új szervezet kialakulásáig is az 1926. évi novelláris intézkedés azonnal megszüntetessék és az 1923. évi törvény minden akadékoskodás nélkül végrehajtottassék. Természetesen e pontnál lehet gyakorlati szempontból eszmét cserélni.

Ennyiben a „prompt”-intézkedés sürgetése szerintem is indokolt.

De a róm. kath. státus szervezetének gyors megváltoztatására való utalás — nehéz kellő szót találni — a protestáns egyházszervezet radikális megváltoztatásának indokolására nem helytálló. Méltóztassék a testület összeállítására és e testület tagjaira nézve a gyakorlati mindennapi életből közelebbi tájékozódást szerezní; méltóztassék e testület és az Unitárius Egyház zsinati Főtanácsának hatáskörét megvizsgálni és reájön, hogy a „püspöki hatalmon” felépült egyházban egy ily világi szervezet más feladatok megoldására hivatott, mint a *hivek elidegeníthetetlen jogán*

felépített egyházszervezet két legfőbb testülete. Itt tehát érdemes sok mindent meggondolni.

Az E. K. Tanács (Repraesentatium Consistorium) adminisztratív szerv. Kétségtelenül úgy van, hogy a mai átmeneti állapotok között az E. K. Tanács munkája az egyház életébe mélyebben belevág, mint normális időben. Ezt én jól látom, tudom és hátrányait is ismerem, azonban a rendkívüli időre tekintettel, ezt vagy bizalommal veszem, vagy ideiglenesen *átmeneti* rendszert léptetek gyakorlatba, de a *rendszeres működés* szabályozásánál a történelmileg fejlett szervezet *lényegét* meg nem változtathatom.

Ma, amikor a közéleti munkára mindenkinek oly kevés ideje van, ma amikor a költséges utazás miatt a két három napos képviseleti ülés gyakorlatilag oly keveset tehet: aligha célirányos elgondolás az E. K. Tanácsban a képviselet kiterjesztőbb erőszakolása.

Reámutatok, hogy javaslatomban: az esperesek és felügyelő gondnokok „hivatali állásuknál fogva” — tagok.

A „hivatalból” és „hivatali állásuknál fogva” értelmi szempontból csaknem azonos fogalmak, de a szavazási jogosultságnál ugrik ki a különbség. Törvényszerkesztési technika.

A további részletezések könyvemben elfoglalt álláspontomból folynak, de azok már amúgy is a javaslat szövegezése utáni vitákra tartoznak.

Legyen szabad azonban Aesopus meséiből (A farkas és bárány meséjére) utalnom: A „kifogásolható hang” mégis csak a reformjavaslat útján zavarta meg elsőbbben az egyházi közélet tisztán csörgedező patakjának vizét.

Sajnos, az utóbbi időben helyzeti kényszer folytán többször kellett olyan hangot használnom, amely lelki életemtől idegen, de a visszhang talán meghökkenti azokat, akik az eredő hangot adták!

Még csak azt kívánom kifejezésre juttatni, hogy Kolozsvár és Keresztur igyekezzenek minél többször testvéri megbeszéléseket folytatni s akkor igen sok vita tárgytalanná válik. Ez a vita is már tárgytalan, mert az E. K. Tanács a véleményes javaslatom alapján a Szervezeti Törvény kodifikációja iránt már is intézkedett.¹

Bucsuzóul azt kiáltom Székely testvéreim felé: csak az a közület, csak az a szervezet, csak az a faj él, amely a szükséges és *nélkülözhetetlen erőt nem pazarolja* és nem másoktól várja, hanem azt ön maga emésztésével ön maga termeli ki. Ez a kis egyházak és fajok egyetlen biztos történelmi útja. Ebben legyünk egyek!

Hittestvéri üdvözlettel:

Budapest, 1932. nov.

Dr. Tóth György, s. k.

¹ Miután mindkét álláspont kellően meg van világítva, a vitát a magunk részéről is lezártuk tekintjük, mivel célunk nem a vitatkozás, hanem az építő munka.

Szerkesztő.

Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

Imádkozás és éneklés.

(4-ik közlemény).

Ujult reménység a hitéletben.

(Előző közleményt lásd Ker. Magv. 184—194 l.)

Hogy a Habsburgoknak Erdélybe vonulása mily mértékfeletti elkeseredést okozott, azt élénken festi egyik könyörgésük, melyet Jövedétsi András plebánus és püspökhelyettesnek tulajdonitnak. Ilyen kifejezéseket használ a kéziratban maradt imádság¹:

¹ Anno 1691. Precatio matutina, concepta pro felici statu restituendo. Koncz Boldizsárnak van jegyezve tévesen (84 kt. sz.), mert az imádság felirása és a tartalom is igazolja, hogy a fejedelemségnek vége, vagyis II. Apafi sorsa olyan bizonytalan, hogy a hívő Istentől kér oltalmat. A fejedelemség alatti üldözés idejéből igen szomorú documentum, de érdekes és értékes is, mert mutatja mennyi tudományos theológiai mű került ki unitárius elődeink kezéből. Talán eljő az idő, mikor ezeknek nagy része nyilvánosság elébe kerül. Addig is jó tudni, hogy a deési egyezség után, mely műveket foglaltak le a túlbuzgó orthodox-cenzorok:

1638. május 23. kitiltják és elkobozzák a következő unitárius műveket:

1. Paraphrasis libri Joob, secundum probatissimum Haebaoicorum exemplarium veritatem, Hungarica Melodia expressa, authore sapientissimo theologo Nicolao Pelidis Bogathio scripta in Szentersébeth A. 1607. 22. Dec.

2. Commentarius scriptus in epistolam b. Pauli ad Haebreos incerti authoris.

3. A megigazulásról.

4. Varia scribens sub nomine incerto.

5. Isagoge in Epistolas Pauli scriptus anonimus.

6. Declamatio contra baptismum adulatorum manuscriptus anonimus.

7. Jacobus Paleologus, Cathecesis collocutorum: Petrus, Paulus, Samuel.

8. Refutatio scripti Petri Karoly, editi Witenbergae, scripta a Joanne Somero Pirnensi (Sommer Jánostól) Lectore Scholae Claudiopoliae.

„Az te oltalmaznak erős gyepűjével, melyet földigh levontál és eltördeltél volt az mi bűneink miatt, végy környül ismét minket és ez nyomorodo szegény hazának elmúlt régghi boldogségát fordits elő mégh nekünk s az mi maradékinknak. Ez véghre a két-felé hasadt országghnak tagjait hatalmas erőddel és bölcsességgeddel edgyeztesd megh... ments megh az kegyetlen és irgalmatlan tyranusoktól és állits előnkbe oly fejedelmet, tanácsurakat és tisztviselőket, kik az te népedet... birják mint pásztorok az ő nyájokat.“

9. Válaszuti Györgynek pécsi praedikatornak, Scharitza Máténál Kenieknek (igy!) predicatorának Pesten valo beszélgetésének az isten felől és az Jezus felől igaz oka és rendi.

10. De Jesu Christi invocatione, disputatio inter F. Socinum et Fr. Davidis.

11. De Jesu Christi filii dei natura, sive essentia, necnon peccatorum per ipsam expiatio. Disputatio adversus Volanum.

12. Defensio Fr. Davidis in negotio de non invocando J. Christi in precibus.

13. Etiam est talis.

14. et 5-tus etiam sunt tales.

16. Refutatio Georgii Majoris, authoribus Fr. Davidis superintendente et Geo. Blandrata doctore.

17. et 8-vus Refutatio Scripti Petri Karolij, editi Vitenbergae, scripta a Joanne Sommero Pírnensi.

19. Declamatiuncula contra praedestin^m Neotericorum.

20. Tractatus aliquot Cbristianae Religionis quos sequens pagina indicat.

21. De religione tractatus quidam manuscriptus libellus, in pagina tertia dicit: második rész summája vallásunknak.

22. Kérdezkedő könyvecse rövideden, az igaz vallásnak minden részeinek megmutatásáról, personae interlocutores: praedicator, paraszt.

23. Summaria delineationis doctrinae, quam ministri filii dei crucifixi profitentur in ecclesiis Hungaricis in Pannonia et Transylvania anno 1572.

24. A Szentírás panaszolkodása azok ellen kik csak vakmerőségből avagy világszereteti miatt őket megutálták.

25. Sidó írásból magyarra fordított szentséges imádságok. Anno 1609.

26. Az ó és új szövetségnek külömbségéről és mindeniknek a szent írás szerint való mivoltáról.

27. De Jesu Christi invocatione disputatio Frausti Socini.

28. Egy jeles tudós isfenfélé férfiunak Paleologus Jakabnak fogságában való elmélkedése és írása igen szép keresztien fő dolgokról az prágai tömlöczben.

29. An vetus creatio sit opus Trinitatis?

A nyomda megszerzése új tavaszodást vitt be a hitéletbe és erőbe indította a lankadozó tehetségeket. Az unitárius vezérek először is a köznépre gondoltak. Az istentisztelet megszibbadt és tévedő ereit kellett helyre állítani és lüktetésbe hozni. A Dávid Ferenc-féle *Isteni Dicsiretekből* készítettek új kiadást (3-ik).¹

A kő a koporsóról elvételét. A halottnak hitt egyházi és hitéletbe új leheteket bocsátottak be. De mégsem mernek ujjongani. Inkább szólnak a zoltár íróval: Az háladásnak poharát felvészem és az Urnak nevét hívom segítségül. Pál apostol intésére hallgatnak: hálákat adgyunk mindenkoron, az mik Urunk Jézus Krisztusnak nevében: szólván egymásközt éneklésekkel isteni dicséretekkel és lelki énekekkel énekelvén és dicséretet mondván az Urnak szívünköböl.

Miért nem mivelték ennek előtte?

„Az időnek mostohasága volt oka mind ez ideig is elfelejtetetlen nagy kárával a mi *Társaságunknak* tagjainak, hogy az szent éneklő könyveknek ritkasága miá keresztényi tisztet nem gyakorolhatták ennyi részben kiváltképen az együgyűek házoknál külön, sem annál inkább közönséges gyülekezetekben.“

„Minek okáért Istennek segedelmével ezen fogyatkozás meg- orvosoltatván: Intetnek mindenen Istennek tartozó tisztetkre és hivatalokra hogy... megemlékezzenek nagy örömmel Istennek hálákat adni, dicséretekkel és lelki éneklésekkel. Magokat abban gyakorolják mind házoknál különösen, mind pedig Istenházában közönsé-

30. Mi különbség vagyon a lélek és az angyalok között? *Fragmenta scripta.*

31. *Fr. Davidis confutatio responsionis Faustinae.*

*32. *De dualitate tractatus Fr. Davidis in tria capita distinctus.*

33. *Et ultimus ita se habet: Következnek az Abrahám, József és Jacob Istenének tiz szent parancsolati és annak magyarázati.*

Super qua librorum praetitulistorum exhibitione et presentatione eosdem dominos iudices et iuratos cives quietos et pacificos duximus esse faciendos harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante.

Datum feria secunda dicta proxima post domonicam trinitatis 23-am anno 1638.

Lecta et correcta per eosdem requisitores.

(Magy. orsz. levéltár Siklosi protoculum pag. 10).

(Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. X. köt.)

¹ Kmita Andrásné költségével Kolozsvárott az Unitária ekklesia betűivel. Liskai Mihály által Anno 1697.

gesen. Isten gyujtsa fel szent szerelmét sziveinkben hogy éneklésekkel, dicséretekkel tudjunk a mi mennyei atyánknak hálákat adni,¹

A kiadó beszámol a változtatásokról ilyen magyarázattal: senki abban meg ne botránkozzék hogy itt változtatást talál, mivel az igen kicsin és nem egyéb dologban áll, hanem hol mi idegen szólásoknak formái helyében, melyeknek a szent Irásban nyoma sincsen, olyanokat tettünk be, melyek a szent Irásban feltalálhatnak.

Bevezetésül közöl négy könyörgést. Egyik át van véve az 1605—6 évi kiadásból, melyet fennebb közöltünk. A többi új.

Az igaz hitért való könyörgésből érdekes e néhány mondat:

„Mindenható örök áldott Ur Isten, ki vagy a mi Urunk Jézusnak és a világosságnak szent Atyya: szent felségednek alázatosan könyörgök, minthogy az igaz hit, nem emberi elméből és erőből vagon, hanem te szent ajándékoctól.² Ennek okáért nemz én bennem szent Lelkednek általa, oly világosságot és értelmet, hogy mind tégedet, mind a te szerelmes szent Fiadat, az mi Urunk Jézus Krisztust igazán és ugyan valóban megismerhessem. Adgy erőt énnekem az te ditsőséged gazdagsága szerént, hogy az Ur Jézus Christus lakhassék, hitnek általa az én szivemben“ stb.

Beosztása s tartalma ugyanaz mint a másodiknak és az elsőnek.

Koncz Boldizsár és Járai János kolozsvári plebános imádságaiból egy gyűjtemény megjelent volt az előző (1695) esztendőben. E kis könyv 32 r. összesen 18 számozatlan levél.³

Ugyanaz a dagályos stílus: Örökké valóságban lakozó dicsőséges Isten, Mennynek és Földnek ura! Kit az Egeknek Egeiben szolgáló méltóságok, teményteni (igy!) ezer Angyalok, mindenek felett hatalmasan uralkodó nagy és rettenetes tsuda dolgokat tselekedő Urnak ismérnek és vallanak: kit itt e földön is minden hiveid és szenteid tartozó tiszték szerint hálaadó könyörgésekkel tisztelnek és ditsőitenek. Mi is a te Atyai reánk való gondviselésednek drága-

¹ E hangulat méltatása megértéséhez szükséges tudni azt is, hogy Apafi fejedelem idejében 20 esztendeig teljesen el voltak zárva a sajtó használatától. Erre az időre esik Koncz püspöknek a *Káté* miatti elkeseredett harca.

² Dávid Ferenc hires igéje a tordai országgyűlésen.

³ A kereszturni gymn. könyvtárában van meg. A kolozsváriból hiányzik. Közlelebről kérésre Gálfalvi Samu igazgató szives volt lemásoltatni.

látos miveit lelkiörömmel hirdettyük: Mert időről-időre segítettek a te irgalmasságaid és el nem haltanak könyörületességeid.“

Az emberek sorsának javítását kéri „Vedd fel azért gondgyát megromlott és elpusztult országunknak, hazánknek és városinak és a kit ennek fejévé töttél áld meg annak minden állapottyát, az te jó lelkedet nyugtasd meg azon, hosszabbitsad napját birodalmában.¹

1695-ből van egy sokat ígérő papi dolgozat-gyűjtemény: Homorodszentmártoni Ferencz Tamástól: címe *Papi remek*: I. imádások a templomban: 3. Predikáció előtt és után 1—12. II. A Keresztelés, III. urvacsora. IV. Esketés. V. Predikációk ünnepekre. VI. Halottiak. VII. Különféle alkalomra. Hsztmártoni pap. *Dedicatio* a magyar és szász natioból álló kolozsvári mater ekklahez = a te méhednek legkisebbik méltatlan tagja: Hsztm. Ferencz Tamás. Ad oculatores: Ez könyvnek tisztelt oculatorai, tisztelt és tudós Almássi Mihály, erdélyi unitárius püspök és kolozsvári fő magyar pap, kolozsvári Dimény Pál, kolozsvári scholamester s egyszerűsmind doctor uraimhoz etc. Subscriptis: Kegyelmeteknek alázatos szolgáló tagja Krisztusban.

A *dedicatio* sok gondolatot ébreszt. Egyik az hogy e papunk eleget tett annak a tanácsi rendeletnek, hogy minden héten irjanak s vigyenek a főtanácsra egy beszédet. Ez a pap egész könyvet nyujt be a püspöknek és a kolozsvári főpapoknak ajánlva, hihetőleg azért, mert ezeket tartotta a főtanács bírálóinak.

Feltehető az is, hogy Ferencz Tamás uram meg akarta mutatni, hogy ő a jelesebbekkel is kiállja a versenyt.

Bármint történt, igen sajnós, hogy ezt a gyűjteményt kolozsvári könyvtárunk nem ismeri.²

¹ 2 reggeli, 2 estvéli könyörgés, a gépirásos másolatban 20 oldal. Mielőtt e másolat megérkezett volna kolozsvári könyvtárunkban megtaláltam kéziratban, elég hű másolatban. Csak néhány szó hiányzik belőle a végéről, de a címlapján van egy igen értékes történeti adat, ami mindent kárpótól: „Mostan penig fordítatott a Kolozsvári Unitárium Collegiumban Tanuló Deákoknak számokra, melyekkel közönségesen könyörögvén az Oskolában ének.“ Más kéztől: 1756 Anno, Febr.

A reggeli precéseken kellett imádkozni a diákoknak, de úgy látszik ebből, hogy estve is imádkoztak. Azt volna jó tudni, hogy egész terjedelmében mondották-e el, mert ez már tulment volna a diák türelmén. Jóval valószínűbb, hogy a templomban használták, illetőleg az imaházakban mert akkor Kolozsvárt templomunk nem volt.

² A derzsi zsinaton 1654-ben ilyen kemény intézkedést adtak ki: Aki nek (papoknak) oldalcsontu zöld vagy kék száras gombjuk volt, vagy részegeseknek találtattak, vagy egy nap kétszer templomozást mulasztottak, megbüntették.

Jövedétsi András neve szerfölött vonz. Igen nevezetes időben szerepelt Kolozsvárt a szászok részén, de mint kiváló magyar szónok (1689—1710-ig) Székely Sándor azt jegyzi fel róla, hogy nagy elméjének jeles tanuját adá, külföldre küldetett, hol négy évig tanult. Több hasznos rendeletet hozott be az iskolába és többször végezett püspöki teendőket. Emellett termékeny és gondos író volt. Egész hétre szóló reggeli és estvéli imádságot írt. Ellátta magát alkalmi imákkal és beszédekkel. Főiskolai könyvtárunk kézirati gyűjteményében egy kötetben 61 ilyen dolgozat maradt ránk. *Stilusa* a *Konczéra* emlékeztet, de annál is duzzadóbb a szóbősége. A *Jövedétsi* könyörgései s a *Kontzé* is arra mutatnak, hogy a templomban mondták el, tehát nemcsak reggel, hanem a hét minden napján estve is: Annakokáért estvéli áldozat helyett szívünket és lelkünket tehozzád felemelvén, ditsersjük, áldjuk s felmagasztaljuk szent nevedet. „Méltóztassál mindeneket az következő étszakának idején is a Te Szent szárnyadnak nyugodalma alá bé venni.“

Egyik reggeli könyörgés (precatio matutina) így kezdődik:

„Eörök ditsősegnek halhatatlan és láthatatlan királya, mü üdvözítő Urunk Jezus Christusnak ditsőséges szent Attya és Istene, az Ur Jézusban való hit által nekünk is fogadott fiainak és leányaidnak kegyelmes Atyánk üdvösségünk szerző édes Istenünk, kinek jóvoltából és atyai irgalmasságából vagyon kezdetünk, életünk és létünk, az kitől vadnak és teremtettenek mindenek, az Égh és annak Eghei, a föld, és az, mellyek annak kerektségében vadnak, az tengerek és azoknak minden teremtett állati, az ki az te karjaidnak ereje által kegyelmesen tartod és táplálod mindazokat. Mü szegény bünös, háládatlan és engedetlen vétkes Atyáktól s anyáktól származott számkivetett szolgáló lányaid ez mái napnak is kezdetire jutván, alázatosan mutatjuk be szent Felséged eleiben minnen magunkat és reggeli ajándékok gyanánt hálaadó és tégedet az Égig magasztaló áldozatokat nyujtunk a te szent Felségednek, az te minden időbeli mivelünk közlött és rajtunk atyai képpen be tellyesített lelki, testi jó téteményeidért, szerelmes Fiadban műreánk kiáradott és kiterjedett buzgó szeretetedért, velünk való hűségés daykálkodásodért és az te haragodnak sokszori méltó bosszu állásodnak gyakorta való megcsendesedéséért.“

Mértékfeletti az Isten iránti hódolat s hasonló a megalázkodás: „Szama nincsen Uram az te sok jótéteményidnek és irgal-

masságodnak“. „Mű szegény bűnös atyáktól, anyáktól származott számkivetett szolgáló és szolgáló leányaid, méltatlanoknak ítéljük minnen magunkat arra, hogy a te egeidet szemléljük, avagy csak egy szempillantásig is a földnek színén tartassunk, annál inkább hogy környülméletlen ajkainkkal az te makula nélkül való szent nevedet említsük.“ A Jézushoz való viszony kifejezésére ilyen szavakat használ : „Szerelmes szent fiadat mű érettünk az mű váltságunkra adtad, az eo drágálatos vére által amaz ujj szövetségnek rothadatlan és eorökké maradandó ígéreteit műreánk kiírástottad eotet az anyaszentegyháznak fejévé tévénn az ellenkezéseket s az közben vettetett falnak válaszát elromboltad az ijás nehéz ceremóniákat, mellyek az külső rendtartásokban voltanak helyeztetve, az eo testének általa eltörlötted, mennyégben az te dütsőségednek jobbára ültetted, halhatatlansággal, dütsőséggel megh ékesítetted és mi bizonyos üdvességünknek sáfárává teted.“ Jézus Krisztust engesztelő áldozatnak mondja bűneinkért ; várja „dütsőséges megjelenését“ „szerelmes fia jobb keze felől óhajt megh állani“ „kinek általa teneked egyedül legyen a mindenek felett való dütsőségh és imádás.“

Tizennégy hosszú imádságban ennyi, ani Jézus Krisztusra vonatkozik. Jézus vérének nagy jelentőséget tulajdonít s mégis messze távol áll a bűnmosó áldozat hitétől. Egészen Istenre támaszkodik, tőle várja üdvét, életét s jövő boldogságát. Mondhatjuk, hogy egészen theistikus krisztiánus.

A Jövedétsi neve alatt egybe foglalt imádságokban a kor felfogását jellemző számos más igen érdekes kifejezéssel és szöveggel találkozunk.

A szentlélkelkel foglalkozva így imádkozik : „Szentely megh Ur Isten a te szent Lelked által. Adgyad a te szent lelkedet az ki az mű erőtlenségünkben legyen mű nekünk erősségünk stb.“ Tehát az ugynevezett Háromság harmadik tagját távolról sem tartja személynek, hanem a mai felfogásnak is megfelelően, isteni erőnek, amely bennünk munkálkodik és jóra vezérel.

A hét napjaira szóló imádságokon kívül vasárnapokra is irt : Tizenkettőt (12) a prédikációk előtt, néhányat prédikáció utánra szintén. A hétköznapi imáknál sokkal rövidebbek és egyszerűbbek. A reggeliben így szól : „Ez elmúlt étczakának rettetgető, félelmetes sötétségéből is e máj szent napnak kívánatos világosságára, ennyire

való szenvedhető állapotban hoztál és juttattál, mostan is a te szent nevedbenn való öszve gyülekezésünkre, a te szent igédnek hallgatására és tanulására elégséget és alkalmatosságot adtál és szolgálattal. Áld meg és szenteld meg ez mostani szent nevedben való öszve gyülésünket, szent színed előtt való megjelenésünket.“

Jövedétsi idejében jelent meg a fennebb ismertetett 1695. évi könyvecske, melyet Koncztól és Jövedétsitől származottnak mondtunk. Jövedétsire gondolunk az Imádságos Könyvecske tartalmát olvasva, mert alig képzelhető, hogy a Jövedétsi plebánussága idejében (1700) kiadott könyvben része ne lett volna. Zavarba hoz, hogy a most ismertetett imádságok kézirati gyűjteményéből egyre sem akadunk rá a nyomtatásban. Talán annak kell tulajdonitnunk, hogy ezek a „mindenrendbéli keresztyén ember“ tehát a köznép igényéhez voltak írva és kiadva. Bizonyosra veszem, hogy több darabnak Jövedétsi volt az írója.¹

Érdemes tájékozódnunk, mert ez a nyomtatott könyv már egyben hivatalosan unitárius is, mint a később (1746.) megjelent Szentábrahámi-féle.

*Előszónak minősülő legeleje:*²

Az könyörgésben való Ayitatos buzgóságnak kérése, kivel az könyörgő személy minden imádkozásnak előtte élhet így:

Mindenható, irgalmas Ur Isten, ki kegyesen parancsolod, hogy téged szükségünkben mi emberek segítségül hijunk, neked könyörögjünk: Én szegény nyomorult bűnben esett ember, könyörögök te szent Felségednek, adgyad nekem igireted szerent a te

¹ A hűség kedvéért, de azért is, hogy jeleseink emlékét amennyire elkerülhetjük, meg ne sértsük, megjegyezzük, hogy a XVII. évszázad végefelé több olyan papja volt a kolozsvári egyházközségnek, akik sokat írtak. Bedő Pál aki 1672-ben jött haza, Kénosi szerint könyörgéses könyvet írt. Kénosinak meg volt. Ez a jeles plebános, mint egyben tanár is, zsidó és kald nyelvből is fordított. Baumgarten Bálint könyörgései (latinul) értékesek voltak.

² A főiskola könyvtárában levő csonka példány tartalomjegyzéke érdekes és tájékoztató: Reggeli könyörgés. Más reggeli imádság = 3. Délre való imádság. Asztaláldás. Más. Hálaadás étel után. Estvéli könyörgés. Más estvéli imádságok. A teremtésért, megváltásért és megszentelésért való hálaadás. Bűneink bocsánatjának kérése. Bűnbocsánatért való könyörgés. Igaz hitért való könyörgés. Az ifjuság és leányzók könyörgése. Fejedelemért való könyörgés. A fejedelemség alatt valók könyörgése. Boldogságos életnek végéjért való könyörgés. Nehéz betegségkor való könyörgés. Foglyokért és betegekért való imádság. A házasságbeliek könyörgése. Utonjárásban való könyörgés.

szent lelkedet, ki engemet kegyelmesen igazgasson, hogy téged örök igaz Istent tiszta szívbéli buzgósággal, a te akaratom szerint, minden idegen Isteneket hátra hagyván, kevélység és negédségből származott hívságos magam mutogatása nélkül, hűtből imádhassalak, a te velem való sok jó-tétedért, elmémnek hűséges reád figyelmezése szerint, alázatos álhatatossággal, hálákat adhassak tenéked. Adgyad továbbá én Mennyei sz. Atyám, hogy minden szüksegiemet, mellyekért könyörgök, kételkedés nélkül elhihessem, hogy ha sz. neved tisztességére, lelkem üdvösségére, felebarátim előmenetekre léjend, alkalmas időben megadod énnékem, nem az én méltóságomért, hanem sz. Fiadért, kinek általa sz. Felségednek légyen dicsiret, tisztesség és hálaadás, most és mindörökké Amen.

A jellemző kifejezéseket közöljük:

Örök, mindenható felséges Ur Isten, ki az éjnek sötétjét eltörléd. az napot feltámasztod, ez földnek kerektségét azzal szépen megvilágosítod, minden élő állatokat a te sz. szárnyadnak nyugodalma alól felköltesz, kibocsátasz, erőt adsz azoknak, időket és alkalmatosságokat szolgáltatasz és minden állatokat az te jóvoltodból legeltetsz és táplálsz... szent szárnyad alatt kegyelmesen megőriztél... a te szent lelked által tebenned való hitünknek öregbítésére... méltóztassál mi mennyei sz. Atyánk, a mi szívünknek sötéttségét eltörölnie, az te szent. nevednek igaz isméretit szívünkbe, lelkünkben felgyújtania hogy annak sz. világosságában járassunk szentségben és igasságba szögálhassunk... Mert csak te szent. Felséged az az Isten kit illet minden földön egyedül az az Js. Kr. által örökké megmaradandó tisztesség, dicsőség, ditséret, hálaadás és imádság... hogy lássák Uram velem együtt a te hiveid rajtam áldásodat... a te szent. angyalid legyenek én velem hogy az gonosz ellenség az ördög én rajtam hatalmat semmiképen se vehessen... örök áldott Ur Isten ki csak egyedül tész csudákat ez földön. Támaszd fel én reám a te kegyességedet az én elmém homályosságának megvilágosítására... add hogy letévén a sötétség cselekedetét minden nap járassak csak a te sz. akaratomon, minden állatoknak legeltető Istene... nyisd fel az egeket, nedvesics meg alkalmas időben a földet, oltalmazd meg hévségtől, rogyától, köössőtől, minden veszedelmes égi háborutól... hogy élhessünk békességben a te szárnyad alatt. Ne engedd hogy oktalanul, nem szükséges étellel és itallal magunkat terhelljük, melyel áldott javai-

dat vesztegetnők készen várván a te sz. fiadnak dicséges eljövetelét. Elégits meg a te szent igédnek és szent lelkednek mennyei eledelével. Megoltalmaztál minden iszonyu vétkektől melyekre a te hivednek ellensége a Sátán indíthatott volna minket. Mi is estvéli áldozat helyett szívünket és lelkünket tehozzád felemelve dicsérjük, áldjuk, magasztjuk a te dicsőséges nagy nevedet. Nincsen sem égen sem földön ki nekünk árthatna, csak te hozád függesztjük a mi szemünket, tehozzád emeljük a mi fohászkozásunkat. A te szt. felségedet várjuk, előmenetünket, adj mi nekünk lelkünkben igaz vigyázást, mert csak a te szt. felséged egyedül az Isten kit megillet menyen földön az Ur J. Kr. által örökké megmaradó tisztesség, dicséret, hálaadás imádat. Kezemet felemelem tehozzád és estvéli áldozattal tenéked. Dicsérd azért én lelkem az Urat az én szivemben és éneklek az én Istenemnek míg élek bünbocsánatért, moss meg engem minden vétkeimből. Ad hogy Jézus Krisztus lakhassék hitnek általa az én szivemben . . . hogy ő benne plántáltassak s mind végig megmaradjak.

Az „*igaz hitért való könyörgés*” szépen zengő unitárius kifejezéseiért méltó részletesebb közlésre: Mindenható örök áldott Ur Isten, ki vagy a mi Urunk Jézus Christusunk és a világosság-nak szent Attya: szent felségednek alázatosan könyörgök, minthogy az igaz hit nem emberi erőből és elméből vagyon, hanem te szent ajándékokból: ennek okáért szerezz énbennem szent lelkednek általa oly világosságot és értelmet, hogy mind tégedet, mind a te szerelmes szent Fiadat, a mi Urunk Jézus Christust, igazán és ugyanvalóan megismerhessem. Hogy méltó legyek járni a te utaidon és az én hivatalomban, szentségesen viselhessem az én életemet. Adgy erőt, nekem a te dicsőségednek gazdagsága szerint, hogy az Ur Jézus Christus lakhassék hitnek általa az én szivemben, légy segítségül az én hitemnek, hogy gyarapodást vehessek és én ő benne a te szent Fiadban beplántáltassam és ő benne megépülhessek és mind végig ő benne megmozdulhatlan maradhassak.

Én édes Istenem, viseld gondomat és oltalmaz meg a te szent igazságodban, az igaz hitben, hogy el ne tántorodgyam és el ne téveledgyem annyi sok változásokban. Ez felett ad meg Ur Isten hogy az én hitem, ne légyen megholt hit, vagy csak valami emberi erőtlen vélekedés minden erő és cselekedés nélkül, avagy gyümölcstelen: hanem légyen életten cselekedő az keresztyéni sze-

retetnek általa. Hogy az igaz hitnek és bizonyos reménységnek idvességes végít elérhessem és magának vehessen a te áldott szent Fiad, kinek, általa legyen dicséret és tisztesség szent Felségednek. Amen.

Ebben a néhány mondatban tömören, találóan és mégis ki-merítően benne van az egész unitárius hitvallás a hit főtárgyairól. Vann benne hitvédő és hiterősítő tartalom. Van bizó alázatosság. Erdemes, hogy a ma unitárius papja és hitvallója alaposan át-gondolja.

A XVIII. évszáz termékei.

Kissolymosi Koncz Boldizsár esperes, 1734—1760-ig pap, aki 102 temetési, 13 esketési, 410 ünnepi és vasárnapi beszédet hagyott hasonló nevü fiára.¹ Bármennyire csábitanak is a már meg-előzőleg felsorolt írók, s főleg Almási M. unit. püspök, Dimény Pál, Pálfi Zsigmond püspök, Kereszturi Sámuel, Ferencz Tamás, Fosztó Uzoni István, Bencze Pál s még mások imádságai, Szentábrahámi L. Mihály könyörgéseit vesszük tanulmányunk alá. Ez a vaskos kötet 1746-ban jelent meg először, majd 1826-ban és legujabban 1906-ban Csifó S. szerkesztésében, tehát könnyen hozzáférhető és az itt jelzett módon tovább tanulmányozható.

A nagy püspök már nevével is vonz, de sajnos e könyvön a neve nem szerepel. A szerző mondja: azon ne nyugtalankodjál, ki írta, mert nem magának akart hirt, nevet szerezni, hanem tége-det kívánt segélleni, hogy akármilyen szükséged adja elő magát, legyen előtted példa amely szerint nagy alázatosságban beszéljess Iste-neddél.“ Ezen könyvecske a könyörgésekre csak utmutató... soha ezen könyvecske tőled el ne maradjon, hogy valamikor és valahol könyörgésre való szükséged vagy buzgóságod érkezik, elé vehesd és imádkozhassál,“

Helyesen mondja a cimben, hogy *sokféle szükségseinkhez al-kalmazott könyörgések*, mert valóban 144 könyörgés szavaival látja el az imádkozni óhajtót az életnek minden viszontagságára.

Szentábrahámi mint ifjú végigszenvedte kolozsvári, tordai és más templomok megszállását, elfoglalását. Most mint püspök tehetetlenül szemléli.

A nagy szenvedések s még nagyobb veszteségek és pusztu-

¹ Kozma Mihály, kinek imádságai (140) rövidebbek beszédei (160).

lások örvényében az életért küzködve, az imádság hangján szól. Az ő könyörgései a XVIII-ik évszáz unitárius elégiája. Felölel minden alkalmat. Ugyanazt akarja valóra váltani, amit elődei, a nagy imádkozók, első rendű és mindennél kívánatosabb emberi föladatnak tartottak: közelébe jutni Istennek, megnyerni az ő atyai tetszését alázatos szívből jövő fohással, dicsőítő magasztalással és alázatos kéréssel. Azért írja és adja könyvét, hogy „légyen előtted példa, amely szerént nagy alázatosságban beszéljess a te Isteneddel és e szerént naponként, vagy óránként, gyakorolván magadat, imádkozni tanulj.“

Az unitárius lelkipásztor nem tartja fönn magának a lelkiüdv megszerzése eszközét, a gyónást, a kiengesztelődést és a bűnbocsátást. Istennél a bocsánat. Beszélgetni kell Istennel a maga érzése szerint s még azt sem kívánja, hogy csak e könyv szavaival imádkozzék. E könyvecske csak utmutató. De az élet utaira mindenkor szükséges és hasznos, tehát „ezen könyveske tőled soha el ne maradjon.“ Az imádkozás módját megszokván, e könyv nélkül is imádkozhatsz „csak sóhajtasoddal is vagy lassu fohászkozással, melyet mások észre sem vesznek.“

Mély áhítat és gyermeki bűnbánat vezeti Isten színe elébe! Megható az a szelid alázatosság, mellyel Istenéhez közeledik, de nem kevésbé nyugtat meg a bizalom, mely fölbátorítja, a hit, amely vigasztalja bármily helyzetben is.

Őszintén szól: Oh kegyelmes Istenem, oh irgalmassággal bővölködő édes Atyám, jó dolog a te nevedet dicsérni, te rólad soha el nem felejtkezni. Jó dolog terólad mind a te szentházadban, mind különös hajlékainkban emlékezni, minden napon hirdetni kegyelmességedet és igaz mondásodat minden éjjel. Én is szegény nyomorult bűnös ember, vallást teszek te előtted, hogy nagy lelki kívánsággal igyekezem tégedet áldani, kegyelmes dolgainkat felmagasztalni lelkemnek egész öröme az, ha tiszteletedben gyakorolhatom magamat, éjjel nappal tégedet szolgálhatlak. Indítsad fel én bennem az imádságra való hajlandóságot, gerjeszd arra szándékozó indulatomat, hogy szüntelen és minden alkalmatossággal kívánjam nevedet felmagasztalni.“

Szüksége van erre az Istenhez közelségre, mert sok az ellenség és fájdalmas az üldözés: a méltatlan vádak méjjen megsebesítik a mi lelkünket. Mint éles tör módjára szívünket általjáró be-

széddel szorongattatunk. Jöjj el hamar segedelmeddel igaz bíró, ne engedjed, hogy a mi ellenünk való nehéz szók az emberek szívében olyan hathatóságok legyenek, hogy tudományunk is, azért megutáltassék.“ Őszinte, nyílt szóval kéri Istenatyánkat, a szívek vizsgálóját: mutass szabadságot a lelkiismeret szerint való vallástételre; az erőszaktól szabadítsd meg népedet, szentfiadnak ellenségit ne engedjed, hogy örökségeden uralkodjanak, az igazságnak esmeretit ne hadd, hogy az igazsággal kénytelenitiesenek bujdosni. Adj szabados gyülekezeteket minden helyeken az igazság mellett való vallástételre. Ne tartassék fogva az igazság és az uton ne tartassék, oh mennyei király zabolázd meg a halalmasokat.¹

Ámbár nagy szerepet tulajdonít Jézus Krisztusnak az élet nyugalma, boldogsága és üdvössége megszerzésében, mindig Istenre támaszkodik. Istent tartja mindenben mindennek. Az egyetlenegy Istentől és általa vagynak és élnek mindennek. Isten kibeszélhetlen bölcsesség, jóság, irgalmasság, dicsőség, szentség és kegyelmesség. Ő a vigasztalás, az igazság, a könyörület, a kegyesség, a békesség, a gondviselés, a mindenhatalom, az örökkévalóság, a reménység, az igaz ítélet, ő a teremtő és gondviselő, ő a a vigasztaló, a megbocsátó, a nagytanácsu, a megfoghatatlan gondolatú, a rettenetes ítéletű, ő uraknak ura, királyoknak királya, az igaz bíró, a vigyázó kegyes atya, mindeneknek kezdete, minden ajándéknak szabadon osztogatója, minden teremtett állat nagy gazdája, az ember lelkének öröme, mindennek tudója, mindeneket tápláló, erős bosszuálló, életnek és halálnak ura, szabados ur, csudálatos munkáju nagy Isten. A biblia mindkét részében talált jelzőket, az összes fizikai és metafizikai kifejezéseket alkalmazza és az ismétléseket gondosan kerüli. Első tekintetre észrevehető, hogy az író a biblia kifejezéseihez és szavaihoz ragaszkodik. Azt is megállapíthatjuk, hogy az őtestamentum erőteljesebb kifejezései uralkodtak tollán. Irónk deista, ámbár a bosszuálló és büntető Urat (Jehova) ritkán hívja segítségül, mert az egyén, az egyszerű ember lelkét akarja megnyerni az imádkozásra. Midőn tehát Istent úgy írja körül, mint nagy hatalmat, vagy mint gondviselőt és vigasztalót, egyaránt azt akarja, hogy az ember higgyen, bizzék iste-

¹ Mária Therézia alatt a kitarító unitáriusoknak sokat kellett szenvedni vallásuk miatt. Gyakran kellett bujdosniok, ha nem engedtek a földesur parancsának.

nében és nagy alázatossággal beszéljessen vele. Tehát Szentábrahám a templomon kívüli áhítatosság, vigasztalás és boldoggátévés nagyszerű célját tartotta szemelőtt.

* * *

Imádkozóink és énekiróink eddig megismert stílusából és hitfelfogásából szembeötlően vonult föl előttünk Jézus Krisztus nevének és földi hatalmának fokozódó szerepeltetése. Már megjegyeztük s nem is lehetett másképpen, minthogy a püspökök és a kolozsvári főpapok, kik mindig szoros ellenőrzés alatt voltak, nemcsak óvatosságból, hanem talán inkább demonstrációból, igyekeztek szerepeltetni ezt a dicső nevet „mert nem adatott ég alatt más név, mely által kellene megtartatnunk“.

Koncz Boldizsártól, Jövedétsitől idézett szavak és kifejezések egészen az istenítésig mennek. Már figyelembe ajánlottuk, hogy a kéziratok alapján nem lehet teljes biztonsággal eldönteni a szerző azonosságát, de mégis látszik, hogy a deési egyezséget s a fejedelmek fenyegetését szem előtt tartották, sőt bizonyos lojalitásból tulzásba is vitték unitárius papjaink.

Szentábrahám christológiája nem fokozza, de nem is csökkenti ezt a buzgóságot, mert magánhasználatra szánt imádságaiban is széltében találkozunk ilyen kifejezésekkel: Ur Jézus, mivel szenvedtél és megkísértetél, mint az emberek a bűntől megválva, légy segítségül nekünk is, kik naponként kísértetünk. Oh Istennek ártatlan báránya, mivelhogy megölettél és megváltottál, végy dicséretet, dicsőséget, hálaadást és tiszteletet minden néptől és nyelvtől szent Atyádnak dicsőségére. Jézus békességnek fejedelme, mennyei király, ki megengedted, hogy véred kiontassék és azzal békességet csináltál „mutasd meg most is hatalmat és csinálj békességet azok között, kik neveztetnek a te nevedről.“ Várja Krisztus eljövételét és „bizonyos, hogy a hol a Krisztus vagyon, én is ő nékie méltatlan tanítványa ott lehetek és engemet mint ő testének tagját, ő tőle sem élet, sem halál el nem szakaszthat“, „méltó a megöletett bárány, hogy vegyen erőt, bölcseséget, dicsőséget és áldást, mert megölettetett és megváltott minket az ő vére által. Az ő halála által szabadulást szerezte a halálból és az örök életnek örökségére felvettél“. Mosogass meg az Ur Jézus Krisztusnak szent vérével, teremts én bennem új szívet, új lelket“.

Ez a rövid áttekintés két eredményt mutat. Egyiket azt, hogy hogy az író Istent az ó-testamentum, Jézust az új-testamentum nyelvén szólaltatja meg. Sőt azt is, hogy a messzianizmus hatását nem tudta elkerülni. Mégis, ha az egész könyv szellemét, gyakori kifejezéseit tartjuk szem előtt, a tizenharmadik század unitárizmusa ez, s egyben biztos alap a továbbfejlődésre és haladásra. Számos helyen imádkoztatja könyve olvasóját az igaz hitért, melynek elvesztésétől óvja. A mi előttünk idegen, azt ő szelvében mondja ilyen szavakkal: az Ur Jézus Krisztusnak Szent Vérében kerestél magadnak Szent Nemzetséget és fogadtál Fiakat, Leányokat, a Jézus Krisztusban való hit által.“

Jézus vére nagyon gyakran jó ajakára, az apokalipszis bányát sokszor idézi, s mégis csak Istentől várja a kegyelmet, irgalmat, idvességet Jézus Krisztus nevében, ő általa kinek „Isten akaratából legyen dicséret, dicsőség mindörökké“.

A bibliához oly szorosán ragaszkodik, hogy az ott és akkor nagyon gyakori fogalmakat, kifejezéseket, szelvében használja. A sátán-ördög, az angyalok, a szentek serege szünetlenül környezte íróink gondolatát s hitüket is. Ilyen volt a világról és a természet törvényeiről való fogalmuk, de így uralkodott a legjobbak fölött is a biblia frazeológiája.¹

A papok nagy többsége sem régen, sem azután nem irt imádságot s a másét használta, vagy pedig szabadon és nem szabadon használt szavakkal imádkozott. A Consistorium 1747-ben kénytelen volt így intézkedni: „Némely atyafiak extempore imádkozván, gyakorta botránkozásokat ejtenek, olyan szókat elegyítvén könyörgésekben, melyek keresztyén emberhez nem illenek. Végeztetik a G. Consistorimtól, hogy az atyafiak kidolgozott könyörgésekkel éljenek, azokban szentírás szavai legyenek, átkozódó szókat elkerüljék és olyan szókkal könyörögjenek, mellyeket a hallgatók is értsenek, különben a Synodusra evocaltassanak.“²

¹ Olyan érdekes a XVI—XVIII. századok krisztológiája különösen unitárius viszonylatban, hogy nagyon kíváncsú a vele foglalkozás.

² Érdekes, hogy Szentábrahám a könyörgéseit a rendeletet megelőző évben adta volt ki. Ámbár magánhasználatra szolgáltak, tanulhattak megfelelő és helyes kifejezéseket belőle a papok.

A XIX. évszázad imádságos könyvei.

A XVIII-ik évszázad Szentábrahámijával az ő munkája méreteihez viszonyítva, igen röviden kellett foglalkoznunk, hogy időnk és terünk jusson a XIX-ik évszázad két nagy imádkozójával: Koronka Antallal és Albert Jánossal foglalkozni. Mindkettő kitűnően gazdag és korához mértén, szép magyar nyelven ír. Koronka 1844-ben még küzd a kifejező szavakkal. Albert ajakáról gazdagon szárnyalnak a szép mondatok.

Koronka fennebb megismert íróinktól lényegesen eltér. Nála csaknem hiányzik az Istent dicsőítő áradozás. Az olvasóról tudja, hogy Istent mindenekben mindennek hiszi és bizalommal fordul hozzá. Szereti a „Szent Atyánk“ kifejezést s a szent szót szeltemben használja. Az imádság bevezető soraiban néha „Atyánk a Jézusban“ formát ír, de, általában, Jézussal ritkán foglalkozik. Annál inkább a természettel s a napok változataival, mint természettudós. Erre utalja már az is, hogy reggeli és estvéli imádságokat ír. De el sem menekülhet a természet elől mint falun élő és a csodás természetet szemlélő ember. Nyelve többször festői, emelkedett, de igen érzik rajta a klasszikusok hatása és hogy a magyar irodalom még mindig a latinismus nyögét hordozza. Hiányzik belőle az evangéliumi melegség, ellenben annál több az erőltetve válogatott s egyben erős kifejezés, melyek ma sértik az imádkozó izlését.

„A te dicséreted zeng az estharang andalító hangjában, mint az aklokba siető nyájak ártatlan bőgésében.“ „Hány házaknál vizarasztottak anyakénok . . . vagy halálvonaglások akadozott nyögései. A mély álomba merült állatok vére sebesedik. Ne legyen a kebel kinos forradalmak tanyája. A durva göröngyök alól viritó vetések kiességében ismerjünk reá a halál hantjai alól kikelő élet képre, melynek első zsengeje Jézus.“

„Öntudatunk jégkezét érezzük szívünk felett.“ Meglepően festi a templom hatását: „Midőn hallgatás vonul a szent falak közé, az est lágy szellője veszi át a hálahangokat, meglebbenti a mezei munkás hajfűrtjeit, megingatja a harmatra nyíló virág illatos töltéseit, a törpe bokrot s magas lombokat, hogy teljék be minden vidék neved emlegetésével . . . Pazar képei vannak: egy erőtlenségvetél törvénye éppen oly bámulandó bölcseségre mutat, mint az égrázó dörgések. Egy nap öröme is kifejezi a századok sorában megdicsőült isteni kegyelmet. Erős szociológus, szereti a

munkásnépet és számtalanszor rámutat foglalkozása előnyeire. Ostromolja a puha, tétlen élvezőt. A rosszérzésűt, a csalót, a háládatlant: „azoknak álmát, kik felebarátikat megcsalták, fenyítőleg szaggasd meg, hogy legyen főgondjuk megbékélni a megkárosítottal.“ „Az éledeletet szerető puhult nép indul ki szobájából: kostoni a hevét vesztett nap enyhítő levegőjét.“ „Ne békétlenkedjete a külömbségért terheltebb jámborok . . . van jutalmazó élet a siron tul, melyben a bosszantó külömbségek megszűnnek.

A munkást messze kerüli a bűn. Sátán rabja a tunya. Hazát és egyházat szeretni tanít, mint az idő lelke hozza magával, érezzük hazánk és anyaszentegyházunk szükségét, alázattal, tettel, aldozattal emeljük azoknak boldogságát.

Látszik, hogy Koronka a szabad ég alatt tisztult levegőt szitt. Nem bántja a sok bú, gond, mint elődeit. Neki már lehet nyíltan hirdetni, amit elgondol. Sőt valósággal tobzódik a felszabadított sajtó előnyeiben. Ő szüntelenül tanuló bölcsész, aki csak azért irt imádságokat, mert nem volt theológiai katedrája, sőt neki annál is több, bölcsészeti tanszék kellett volna. Hogy sem egyik, sem másik nem állt rendelkezésére, fölhasználta a papság előnyét s feltárta a képzett olvasók „az el nem fogult keresztény lelkék előtt“ tudását és fantáziáját. A négy évszakra irt 28—28 imádság előtt német költőkben gyönyörködik. Mintha a Marx szelleme környékezte volna, ilyen kifakadásokban leli örömét: „érleld meg korunkat minden szép törekedésnek elfogadására, mi inséget enyhít, személyt, vagyont bátorságosít, jólétet terjeszt s elvetni minden babonát és előítéletet, melyek között tesped a lélek, vesződik a szorgalom s egyik nemzedék a másiknak adja át a *népinséget*.

Oly bőven áradozó minden tárgynál a fantáziája, hogy csak nagyon nehezen tud egy-egy imádság végére jutni. Ő filozofál, de Isten a szent Atya old meg minden nagy kérdést. Küsködés (!) és nyugtalanság az élet-jutalom az öntudat a földön, dicsőség az egekben. Ha csillagok közé helyezzük is büszkeségünket, lefoszlanak a képzelődés Babelei, romaik alá temetve imádóikat. „Mit magával hozott el is viszi a bujdoклó szerencse. Összel így magyaráz: emberek közé kerültek a mezők örömei . . . de nincsenek elveszve azokra nézve, kik házuk körében feltalálják . . . Könnyeink nyomán hitvirágok kelnek . . . Piruljon el és érezze élete csorbáját, ki nem ismeri a Krisztust . . . Így vigasztal: a megvalósodás órája szebb a

remény álmainál... sokszor lesznek zordon, kietlen éjek... ne engedd, hogy hitünket zavarják, némuljatok el nyugtalankodó érzelmek, egy vég'elenül hatalmas bölcs jó Atya vezeti küzködéstöket.

Kegyelmes Atyánk téged keres a hideg -ég alatt is lelkünk forró kívánata... Hála neked, hogy e szép gerjedelem nem maradt ki alkottatásunkból... Mily szép és boldog teremtés az ember, midőn egymásban örömet talált... Mi hozzád fogódzunk hitünk karjaival.

Koronka stilusa nagyon próbára tett bármely olvasót.

Irt a szép nem számára. Terjedelmes könyve, a magányban lakóknak, templomba járóknak szól s az évszakok szerint ellátja olvasóit s az élet viszontagságaira is gondoskodik fohászokról, imádságokról, elmékedésekről. Nagyon igyekszik a gyöngébb nem hangulatához alkalmazkodni, de a fennebb megismert Koronka marad itt is. Véd az elhagyottság kísértései ellen, serkent imádkozásra, bűnbánatra, jobbulásra. Kifejezései itt is igen gyakran burkoltak. „E nem keze alól kikelő embernyom, midőn kilép ártatlan körünkből, vigyen vallásos érzést a világba, s midőn későbbben ismét visszavágyik a mennyegző küszöbén körünkbe, méltó legyen nememből is józan itéletet s méltánylatot várni kölcsönösen kimélő indulatért“. Mondatai olykor végére mehetetlen hosszúk.

Most jutunk az utolsóhoz: last but not least. Albert János a Ferencz József barátja, aki imádságos könyvének inspirálója. Ferencz József a Keresztény Magvető szerkesztője emelte ki Albert lelkéből az első imádságokat és az egész: *Imakönyvet* templomi használatra. Nincsen ma imádkozó unitárius pap, aki a kolozsvári templomban a hétköznap reggeli imádságokon ne használta volna az Albert János könyvét. A papi szék őrizte a legujabb időkig. Ő is átímádkozza az egész esztendő, a heti és az ünnepi alkalmak szerint.

Albert az evangelium tiszta vizéből merit és a mély hit melegevel hevíti érzelmeit. Közel érzi magát Istenéhez és oda emeli az imádkozót. Ő a tiszta szeretetre vágyik, a lélek mély tiszteletével áldozik. Bevegyül a mindenség szent énekébe. Az egek tükrében látja a szépséget. Boldog, mikor Istennel lehet és imádkozhatik. Hálás, hogy Isten Jézust adta, hogy elvezessen neve ismeretére és tiszteletére. Oltár, nemcsak a mi keblünk mélyén, hol buzgóságunk szent tüze ég, hanem a nap, a hold és minden csillag. Érezi,

hogy vétkes örömkben boldogok nem vagyunk. Lelkiismeretünk előtt kell számolnunk, de Isten elébe kell járulnunk minden reggel, minden este, s a szent ünnepeken. Jól eső érzés és áhítat fog el, bármikor zeng ajkunkon, van szemünk előtt kedvesen, gyöngéden szóló fohásza, sóhaja, bánata, hálája az Albert János imádságos könyvének.

Nem kisérjük tovább, de kérjük az Isten elébe siető papot, ha nem viszi kezében, vigye nyelvén, szívében, ajakán az Albert János könyvét. Ezzel hatni, imádkoztatni lehet. Ihlet sugallta, ihletet sugall.

Az unitárius papok, lekipásztorok, mint imádkozók — bár csak futólag láttuk a kiválóbbakat — tiszteletet, jóleső érzést biztosítanak ma is, mert meggyőződünk, hogy Istennek voltak alázatos szószólói, a nagy Mesternek hűséges és alázatos követői.

Dr. Boros György.

Dr. Nagyajtai Nyiredy Jenő

nyug. gazd. akad. igazgató.

Hullnak, hullnak, egyre hullnak legjobbjai a magyarnak. Dr. Nyiredy nemcsak igaz magyar, hanem egyben a székegyes legjelesebbje is volt. A kolozsvári unitárius kollégiumban tanult ő is, mint testvérbátyja, a kitünő és ünnepezt tudós, dr. Nyiredy Géza, kit a halál még inkább ideje előtt szőlított el. Géza a kolozsvári tud. egyetemen dr. Fabinyi mellett s. tanár. Jenő a kassai kir. gazd. tanintézet tanára, már 1892-ben miniszteri ki-tüntetéssel végez előadásokat a vegytanból s a technologia körül szokatlan jártasságot tanusít. Mint már neves igazgató-tanárt és min. tanácsost a háború Kassán találta, ott a katonai főreáliskola meghívja a vegytani tanszékre kiségitőnek s az intézetet nagy-szerűen felszerelte. A cseh betörés Kassán érte, de intézete kin-cseit az utolsó pillanatig őrizte, önzetlen férfias bátorságával és nem lankadó eréllyel védte a megvédhetőt. Kassai gazd. akadé-miai működéséről a legnagyobb elismerés hangján szólnak a mi-niszteri nyilatkozatok. A csehek elfogták s félévíg Illaván rabos-kodott, de a csereakció utján budapesti lakós lett. A háboru után „a magyarság szervezésének és összetartásának legelső munkása volt”. Mint a Társadalmi Egyesületek Szövetségének társelnöke, több mint 40 egyesület életében fejtett ki vezéri te-vékenységet. Megteremtője a magyar ifjak külföldi segélyezésé-nek. A Társadalmi Szövetkezetek Egyesülete nevében dr. József Ferenc kormányzó elnök, Szórtsey kormányfőtanácsos, dr. Szon-tágh udv. tanácsos aláírásával ilyen elismerés szól munkásságáról: „A társadalmi mozgalmak irányításával párhúzában igen élénk szerepet visz egyházának, a budapesti unitárius egyháznak veze-tésében is és egyedül neki tulajdonítható az országos gyűjtés által elért nagy eredmény, melynek összege ezt a rendkívül ha-zafias egyház működését volt hivatva biztosítani.”

1920 decemberétől lakott Budapesten. Lelkes támogatója volt a székegyes egyetemi és főiskolai hallgatók egyesületének. Az unitárius misszióháznak s az ottani ifjaknak atyai vezérök, út-mutatójuk és segítőjük volt az elhelyezkedésben. Irodalmilag is sokat működött és mindent önzetlen lelkesedéssel, nagy hittel és buzgósággal. Az utóbbi időben a misszióház legkedveltebb tar-tózkodási helye. A sok munka és a korábbi szenvedés 67 éves korában szőlította el. A főváros dízsirhellyel tisztelte meg.

IRODALOM.

Bíró Lajos: *Virágok* . . . 8-ad rétet 59 l. Hódmezővásárhely, 1932.

Az „Isten mezőin szedett“ 10 egyh. beszédből egybekötött virágcsokrot nyújt Bíró Lajos h.-mezővásárhelyi unitárius lelkész az olvasónak. Alig találhatott volna jobb címet könyvének. Mert valóban „Virág“ az, amit ad. Gondolat- és szóvirágok vannak itt egy csokorba kötve. Amit ígér az író, azt valóban meg is adja. A virág szép, a virág rendeltetése a gyönyörködtetés. Ezt a célt szolgálja az író elejétől végig. Ezért tollának varázserejére megszólalnak a virágok. Megszólal a téli jégvirág, az orgona, a gyöngyvirág, a lilium, és a május többi virágai s misztikus hangon adják át üzeneteiket. Mert szerinte lelkük van a virágoknak. De van egy külön „Lélekország“, amely e földön vándorló lelkeknek örök hazája. Az író magas röplü fantáziája megszépít mindent. Mesét mond neki az éjféle óra, a temető fejfái, a kövek között talált koponya, a föld, a hegyek és a fák. Szóval elbűvöl s lelkünket ismeretlen tájak szférájába vezeti.

Azonban, ha az egyes oldalakon nem látnók a bibliai alapigéket, alig hinnők el, hogy ezek egyházi beszédek. Kedves elmélkedések, szép köntösbe öltöztetett meditációk, sajtáságos élmények utórezgése, amelyek gyönyörrel olvasunk. De az egyházi beszéd hivatása nem merül ki a gyönyörködtetésben.

Írálya általában szép, de sok helyen mesterkél, s így az élő virágok közé sok művirág is kerül, ami az értelem rövására megy. Ilyenek pld. „Jézus az égi Orgonafa“ 6. l. „Szivmék“, „Szeretetméz.“ 10. l. „Örömhagedü“ 15. l. „Nagyon bizonytalan a „Lélek“ jelentése. Mit jelentnek ezek: A „Lélek fehér Orgonája.“ 6. l. „A szeretet a Lélek égi méze“ „A szeretet virágjának lélek-méze.“ „Lélek virág.“ „Lélek-kenyér“

10. l. „A mosolygó lélek aranylása.“ 15. l. „Lélekország.“ 17. l. „Amikor feloszlik a test, a lélek mosolya a koponyán újra előtűnik.“ 22. l. Jézus mondja: „Én a Lélek mosolya vagyok.“ 28. l.? Ezeket az idézeteket szaporíthatnók. Általában bizonyos misztikus homály borong mindenik beszéden, amit még nagyban elősegít a tulzottan használt gondolat jel. Unitárius egyh. szónok nem elégedhetik meg azzal, hogy a fantáziát izgatja, hanem hivatása az értelmet világosítani, az akaratot elhatározásra bírni, s az evangélium igazságai által istenországát a földön előkészíteni. V. A.

Szentmártoni Kálmán: A székelykereszturi Jótékony Nőegyesület. Ötven Éve. 8°-rét 45 l. Sz.-Udvarhely. Globus, 1932.

A sz.-kereszturi nőegylet gyökérszálai tulajdonképpen még az 1876-ik évre nyulnak vissza s az akkor alakult *fillér-* vagy *társas estély* egyletből indultak ki. De hivatalosan is 1882 febr. 5-én alakult meg. Így tehát ez az egylet jó 50 évre tekinthet vissza. A lezajlott 50 év alatt áldásos nyomokat hagyott maga után Sz.-Keresztur jótékonyági és kulturális életében. Karácsonyfa ünnepélyeket rendezett, szegényeket támogatott s azokat [saját otthonukban felkereste, az árva-telepen elhelyezett gyermekekre felügyelt, a háboru alatt a hadbavonultak részére meleg ruhákról gondoskodott, szini előadásokat tartott, Petőfi, Jókai és Kisfaludy K. emlékére ünnepélyeket rendezett, háziipari és művészeti kiállítások útján fokozta az érdeklődést, a székely népviselet visszaállítása érdekében tevékenykedett, az ottani unitárius gimn. felső tagozatának fenntartására szép összeget adományozott stb. Bár működésében a külső körülmények sokszor akadályozták, mégis kitartással és erős akarattal az ottani társas és kulturális életnek egyik erős tényezője lett. Mindezeket a történetíró meglátásával és készségével írta meg Szentmártoni Kálmán tanár, aki 1912 óta az egylet lelkes titkára.

Vári Albert: „Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandiai remonstránsok között.“ 8° 31. lap. Cluj—Kolozsvár 1932.

Egyháztörténelmünk egyik legválságosabb korába világít be a jelzett füzet, mely a „Keresztény Magvető“ füzetek 8 száma-képpen jelent meg. Abba korba enged betekintést, amikor a dézsi egyezkedés következményeképpen némaságra kárhoztatott a cenzura, amikor benne az országban a különböző háboruk és politikai civódások miatt alig lehetett lelki életet élni. Ez a korszak

a XVII. sz. közepétől a XVIII. sz. végéfeléig terjedt. Azonban az isteni gondviselés még e nehéz idöket is javunkra fordította. Öseink kapcsolatot kerestek és találtak a hollandiai remonstráns tesvéekkel, akik szellemileg támogattak, anyagilag segítettek. A hollandiai egyetemeket látogatott ifjaink szellemi javakkal meggazdagodva tértek vissza, s itthon világoltak honfitársaik előtt, aminek bizonyítéka az a sok kézirat, amelyet a kolozsvári kollégium nagykönyvtára őriz, de bizonyítéka a Szentábrahámí M. Summa . . . c. könyve, amelyet még ma is szimbolikus könyvünknek tekintünk. Ezeknek a testvéri kapcsolatoknak kíván tüköre és szószólója lenni ez a füzet, amely 15 leíért kapható szerkesztőségünkben vagy az Iratterjesztőnél.

Dr. Iván László: „Régi igazságok új köntösben.“ 8° 18. l. Cluj—Kolozsvár, 1932. A „Keresztény Magvető“ füzeteinek 9. sz. A mély hitü és filozófiai gondolkozású írónak ez a füzete a liberális teológiának részint a racionalizmusban részint a humánizmusban kicsúcsosodott irányzatai ellen veszi fel a küzdelmet s az ezek által elsekélyesített vallási fogalmakba kíván új életet, lelket és tartalmat önteni. Ebből a szempontból veszi vizsgálat tárgyává a kinyilatkoztatás és az Isten fogalmát. Az elsőnél különös erővel hangsúlyozza az Isten kezdeményezését, mert a kinyilatkoztatás nem egyéb, mint az Istennek „Önmaaadása“ Ugyancsak az istenfogalommal kapcsolatban a humanista és monista immanenciával szemben védelmébe veszi az Isten transzcendenciáját. Erős hittel és éles látással fejt ki az unitarizmusnak az emberi szabadságra, a predesztinációra, Isten egységére és személyiségére vonatkozó felfogását.

Reformációi emlékűnnep. Budapestén a vígadó nagytermében a Magyar Kálvin Szövetség, az Országos Luther Szövetség és a Dávid Ferenc-Egylet közreműködésével a Bethlen Gábor Szövetség október 31-én nagyszabású reformációi emlékűnnepet rendezett, melyen unitárius részről a záróbeszédet *Dr. Tóth György* atyánkfia tartotta. Az érdekes záróbeszédet térszűke miatt folyóiratunk jelen számából ki kellett hagynunk, de alkalomilag közölni fogjuk.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinkhoz. Őszintén be kell jelentenünk, hogy súlyos aggodalmak között zárjuk le a „Keresztény Magvető” 64-ik évfolyamát. Nem azért, mintha szellemileg nem tudnók táplálni. Hiszen munkatársaink készséggel ajánlják fel szolgálataikat teljesen díjtalanul, amiért hálás köszönetet mondunk. De nagy nehézségek előtt állunk az anyagiakban s aggódunk, hogy lesz-e elég erőnk ezek legyőzésére. Jól tudjuk, hogy kísértetiesen nehéz időket élünk. De ez eggyel több ok, hogy önmagunkról gondoskodjunk. Tápláljuk hát tovább anyagilag is a „Keresztény Magvető”-t, amely a Kriza János, Jakab Elek és Ferencz József szellemi öröksége, amelyet megtartani és fejleszteni becsületbeli kötelességünk. A jelen füzethez postautalványt mellékelünk, kérve, hogy azokon mind a hátralékokat, mind a jövő évi előfizetéseket beküldeni szíveskedjenek. Előfizetés Romániában 200 leu, Magyarországon 10 pengő. *Szerkesztő.*

Egyházi Főtanácsunk ülése és az új lelkészek felszentelése a folyó évről elmarad. Ezt E. K. Tanácsunk az esperes és felügyelő gondnok fiaitól bekért vélemények tulnyomó nagy részével egyezően mondotta ki december 2.-i ülésén, tekintetbe véve a jelen nehéz gazdasági viszonyokat és a bizonytalan helyzetet, amelyek még egy reális, évi költségvetés összeállítását is lehetetlenné teszik.

A szervezeti törvény reformja kérdésével a beérkezett különböző indítványok folytán E. K. Tanácsunk szeptember hó végén tartott ülésén foglalkozott. Megállapította, hogy a törvény átdolgozása alapos és hosszás munkát, a történelmi előzményekre, jelen körülményekre, az állammal való viszonyunkra, más egyházak szervezeti szabályzataira stb. kiterjedő tanulmányokat igényel, miket egyházunk küzdelmes helyzete nehezít. —

Megállapította, hogy az ügy életbevágóan nagy fontossága, a felmerült vitás kérdések minden oldalról való megvilágítását és nyugodt megfontolását igényli és hogy az egyházkörök közül öt egyházkör a törvény módosításáról még nem is adhatott véleményt s a felterjesztéssel élt három egyházkör sem egyházi főhatósági megkeresésre, hanem az E. Főtanács által további előkészítés végett E. K. Tanácshoz áttett, részleteiben ki nem dolgozott, vázlatos tervezetre adott véleményyt.

Ezért E. K. Tanács az egységesen megoldandó törvénymódosítás megfelelő előkészítésére, a már bekért szakvéleményeken és javaslatokon kívül, egy bizottság kiküldését határozta el, amely a gyakorlatban is érvényesíthető eszmék, indítványok és a vallásügyi törvény rendelkezései figyelembevételével, a szervezeti törvény szövegét szükségtelen késedelem nélkül dolgozza át és tegyen olyan javaslatot, hogy azt véleményezés végett az egyházkörök közgyűléseihez s azután az E. Főtanács vagy a Zsinat elé lehessen terjeszteni. A bizottságba delegálta egyházi közügyigazgató, theologiai jogtanár, egyházi jogtanácsos és egyházi titkár afiait; dr. Ferenczy Géza főgondnok urat pedig felkérte a bizottság elnöki tisztségére és arra, hogy a bizottságot legjobb belátása szerint más tagokkal kiegészítse.

Főgondnok úr E. K. Tanács legközelebbi, november havi ülésén számolt be a munka beindulásáról, az anyag összegyűjtéséről, a bizottsági tagok felkéréséről s az egyesek által feldolgozandó törvényrészek beosztásáról. Az egyes részeknek remélhetőleg még a tél folyamán elvégzendő feldolgozása után a bizottsági tagok együttes ülésre való összehívása van tervbe véve.

Melius a nagyváradai hitvitáról. Az Irodalomtört. Közlemények 39. 461. évfolyamában a Zichy-család zsélyi levéltárának missilisei közül Meliusnak két igen érdekes levélét közli Lukcsics Pál. Az egyik levél 1569. szept. 29-én kelt s a Fráter György szolgálatában zsoldoskodó Melyth Györgyhoz van intézve. Arról értesíti benne, hogy: „Mostan bizony oda mennék, de Szent Dienes napján *disputationk* leszen Váradon az átkozott *Antikrisztusokkal*, azért szükség ott lennem, mert azt erős parancsolattal meghagyák. Soha még egy *disputationk* keményebb nem volt, mint ez, ott kell lennem. — A másik levele még érdekesebb. János Zsigmondnak hit dolgában való elfogulatlanságára

vet fényt. Megtudjuk belőle, hogy János Zs. a nagyváradi disputa után is élénk levélváltásban lehetett a kemény-nyakú debreczeni prófétával s a hit dolga felől azután is érdeklődött. Ez a második levél Melyth Ferenchez szól. Arra kéri benne, juttassa János Zs. fejedelemhez irt levelét a fejedelem kezéhez: „Uram önagysága levelét megadák, akiben önagysága [értsd: János Zs.] sok dologról panaszkodik. Irja, hogy én irjak mind én magam felől, és mind a Város állapotja felől. Azt is irja, *hogy az hit dolgáról is irjak*, amikor irok. Én te kegyelmedhez küldjem, és te kegyelmed elküldi. Azért mostan irtam önagyságának bőséggel minden dolog felül, te kegyelmed küldje el.“ A levél 1570. nov. 26-án kelt. Az is érdekes és jellemző benne, milyen bibliai kenetességű, de bátor hangon leckézteti meg benne Melythet Debreczen megdúlásáért. Ezzel végzi: „Te kegyelmed megbocsásson, mert Isten látja, hogy nem lehetek *néma eb. Trombita, kiáltó szó vagyok. Nem magamtól, de Istenéből szólok.*“ P. M.

Fasizmus és bolsevizmus. Ez a két név két új állami berendezkedési irányzatot képvisel. Az olasz fasizmus fennállásának 10-ik, az orosz bolsevizmus 15-ik évfordulóját ünnepelte közelebbről. Mind a két ünnep nagyméretű volt és fényes keretek között zajlott le. De mégis nagy különbség volt a két ünneplés között. Az olasz ünnepet a nemzeti öntudat és a belső lelkesedés hevítette; az oroszot pedig a hatalom és terror kényszere hatotta át. Az olasz nép befelé ünnepelt, szeretettel csüngött hazáján s csoportosult a körül a férfiú körül, akinek lángelke és vasenergiája talpraállította a romlás szélére jutott országot. Az orosz ünnep pedig piros fényét inkább kifelé igyekezett vetíteni s külső propaganda cél szolgálatában állott. Olaszországban maga a nép ünnepelt; Oroszországban a vezetők sütkéreztek vélt dicsőségük fényében. Az olasz ünnepeket a nép jóléte, a rend, a nyugalom és a biztonság érzete hatotta át; míg az oroszot a nép szenvedése, nyomora, nélkülözése és bizonytalansága homályosította el.

Mi az oka annak, hogy ez a két ünnep ilyen ellentétes képet mutat? Az, hogy míg az orosz bolsevizmus a multnak minden kipróbált értékét hamuvá égetni igyekezett, addig az olasz fasizmus mindent, amit az emberi szorgalom és igyekezet a multban jót, szépet és nemest teremtett, felhasználta a jövő építésére.

Amíg a bolsevizmus nem számolt az emberi lélek igényeivel, sőt éppen annak legföltettebb kincse: a vallás ellen indított kiméletlen harcot, — addig a fasizmus a valláson kívánja fölépíteni a rend, a béke és a nyugalom templomát. Amíg amaz fölforgat családot, társadalmat és gazdasági rendet, addig ez az otthon melegében, a tulajdon szentségében látja a szebb jövő biztosítékát. Amíg amaz tisztán materiális alapokon igyekszik egy új társadalmi rendet létrehozni, addig ez a lelki tényezők kifejtésében és működésében keresi az élet igazi harmóniáját. Ezért volt az egyik görögtüzes és látványos hivatalos ünnep, a másik bensőséges és megnyugtató népünnep.

Pálffy Mór emlékezete az Akadémiában. A magyar tudományos akadémia november 28-án összes ülést tartott amely alkaiommal a nem régen elhunyt kiváló geológus hitronkunkról: *Pálffy Mórról* történt megemlékezés. Az emlékbeszédet Wendl Aladár műegyetemi tanár tartotta.

Gyászhirek. *Premysli Lengyel Györgyné—Kövesdi Boér Erzsébet* hiven és nemesen leélt életének 56-ik, házasságának 29-ik évében hosszas szenvedés után, október 4-én Nagyenyeden elhunyt. Gyöngéden szerető hitvestárs, önfeláldozó édesanya, áldott lelkű jó testvér, nemes szivű rokon, testi és lelki szépségekkel ékeskedő nő és egy igazi angyali lelkű magyar nagyasszony távozott el a földről egy szebb és jobb világba. Nagyenyed társadalmának színe-java, a messze kiterjedt rokonság őszinte könnyei között kísérte utolsó nyugalomára. Istentől szálljon enyhület és vigasztalás a megsebzett szivekre! — *Özv. Demeter Dénesné, szül. Barabás Emma*, élete 50-ik, özvegyisége 19-ik évében, rövid ideig tartó betegség után okt. 10-én H.-Karácsonfalván meghalt. Jó kedélyű, jeles erényekkel ékeskedő nő volt, akit általános szeretet és megbecsülés vett körül, mégis az élet megtagadta tőle azt a boldogságot, melyet méltán megérdemelt. De hisszük, hogy gazdag kárpótlást talál ama jobb hazában. — *Dr. Earl Morse Wilbur* barátunkat, aki a Berkeley-i unitárius teológiai Collegének 25 éven át igazgatója volt s aki hazánkban is megfordult néhány év előtt és így többek által jól ismert, szomorú csapás érte. Egyetlen fia, kihez szép remények fűződtek, életének legszebb idejében, 20 éves korában, f. évi október 15-én Claremontban, Californiában, tüdőgyulladásban meghalt. A csapás feletti

fájdalom annál súlyosabban nehezedik Wilbur barátunkra, mert ő és neje a múlt május óta állandóan Krakóban tartózkodnak s nem lehettek ott sem a beteg ágyánál, sem a drága halottjuk ravatalánál. Mi a legmélyebb részvétellel osztozunk bánatukban s küldjük hozzájuk a szerető testvérnek vigasztaló szavait. — *Nagykadácsi Inczefy Ernő* birtokos, ifju életének 30-ik évében Tordán október 25-én nemes lelkét visszaadta teremtő Istenünknek. Egy szép reményekre jogosító ifju élet törött ketté s egy minden jóért és szépért hevülő lélek távozott el e földről. Szülői, testvérei és rokonai könnyezve álltak körül koporsóját s szeretettel őrzik drága emlékét. — *Özv. Sándor Mózesné*, ny. körjegyzőné életének 69-ik, özvegyiségének 8-ik évében november 25-én Kénosban elhunyt. Azon derék munkás asszonyok közül való volt, akikről azt mondja a szentírás: „Keres gyapjat vagy lent és megkésztiti azokat kezeivel, kedvvel. Fel kel még éjjel, eledelt ad az ő házának és rendel ételt az ő szolgáló leányainak. Gondolkodik mező felett és megveszi azt. Látja, hogy hasznos az ő munkája s éjjel sem alszik el az ő világa. Kezeit veti a fonókerékre és kezeivel fogja az orsót. Markát megnyitja a szegénynek és kezeit nyújtja a szűkölködőknek“. Préd. 31 v. 13, 15, 16. 19, 20 v. Isten meg is áldotta, mert férjével egygyütt láthatták szorgalmuk és takarékosságak folyton gyarapodó gyümölcseit, amelyek fölött özvegységében is hűséggel őrködött. Az örökös munkában elfáradt teste találjon csendes nyugalmat, vallásos áhitattal telt lelke pedig bőséges jutalmat a mennyei Atyánál. — *Tordai Borbély Sándor*, a váci orsz. kir. siketnéma intézetnek 34 évig tanára, 25 évig aranyéremkeresztes igazgatója, a magyar unitárius egyház igazgató tanácsának tagja, stb. december 1 én Vácott, 66 éves korában befejezte földi életét. Izzó fajszeretet és törhetetlen unitárius érzés volt lelkének két fősajátsága. E két nemes érzés vezette élete minden cselekedeteiben, amelyek által köztiszteletet és közbecsülést szerzett magának, ami abban is megnyilvánult, hogy számos jótékony magyar egyesület állította az élre vezetőül. Ideiglenesen Vácon hantolták el porhüvelyét, ahonnan kívánságára haza fogják szállítani Aranyosrákosra. Emlékét a messze kiterjedt rokonság és jó barátok serege kegyelettel őrzi.

szerkesztésért felelős: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Kovács Margit (1931) 100, Br. Daniel Ferenc (1929/31) 900, Sándor Gergely Désfalva (1931) részlet 200, Bölöni Vilmos (1931) részlet 100, Kovács Margit (1931) részlet 100, ifj. Kovács Lajos (1932) 200, Raffay András (1932) 250, Bölöni Vilmos (1931) 100, Geréb Zsigmone (1932) 200, Árkosi Béla (1931/32) 400, Tóth István (1928/32) 800, Kelemen Árpád (1932) 200.

Tisztelettel kérem a hátrálékok és az előfizetési díjak befizetését.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.